

“Voilà la guerre!”

Een onderzoek naar de persoonlijke ervaringen van militairen uit de
Atjeh-oorlog.

Masterscriptie – Nicole Maas (s1615521)
Colonial and global history
Begeleider: Prof. Dr. B. Schoenmaker
Universiteit Leiden
Juni 2016

Voorwoord

Bij het schrijven van mijn bachelorscriptie aan de Universiteit Utrecht in 2013 werd mijn interesse gewekt voor de verhalen van een individu. Het onderzoek ging over een gewone Nederlandse man die in de jaren dertig van de twintigste eeuw besloot lid te worden van de NSB. Door mijn onderzoek in de archieven en interviews met zijn tweede vrouw en zoon kwam ik erachter hoe belangrijk het is om elk verhaal in zijn eigen context te bestuderen. Zo is ieder mens zijn eigen persoon, doet hij of zij dingen om bepaalde redenen en beleeft de wereld op zijn of haar eigen manier. Dit kunnen en mogen we niet uit het oog verliezen, zeker niet wanneer je het verhaal probeert te onderzoeken en reconstrueren.

Vorig jaar kwam ik echter pas voor het eerst, dankzij een onderzoeksproject over de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog van het KITLV, in aanraking met een waardevolle bron wanneer je onderzoek wilt doen naar individuele verhalen: het egodocument. Door de persoonlijke verhalen benader je de geschiedenis vanuit een geheel ander perspectief en krijg je de kans om de betrokken mensen enigszins te leren kennen. Voor mijn afstudeeronderzoek besloot ik dicht bij dit onderwerp te blijven, maar ging ik wel enigszins terug in de tijd, naar de oorlog tussen Nederland en het sultanaat Atjeh. Ditmaal koos ik ervoor om de persoonlijke verhalen van de militairen te bekijken aan de hand van hun achteraf geschreven memoires. Voordat u zich nu wendt tot het lezen van mijn scriptie, wil ik graag eerst een aantal mensen mijn hartelijke dank betuigen.

Allereerst wil ik mijn begeleider, Ben Schoenmaker, ten zeerste bedanken voor de fijne begeleiding. De gesprekken en de feedback waren altijd helder en inspirerend waardoor ik me weer met vertrouwen aan dit onderzoek kon wagen. Tevens wil ik graag het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en al haar medewerkers bedanken voor de fijne stageperiode die ik daar voorafgaand aan deze scriptie heb gehad. Naast de vele gezellige koffiemomentjes, hebben zij mij stevig op weg geholpen in dit onderzoek. Ten derde wil ik graag mijn ouders bedanken. Voor alle steun die ik gedurende mijn hele studie op iedere mogelijke manier altijd van hen heb gekregen, van een fijne plek om rustig thuis te komen tot de mogelijkheid om even te bellen als ik het allemaal niet meer begreep. Een bijzonder bedankje is hier bovendien wel op zijn plaats voor de vele uren die zijn gestoken, met name door mijn stiefvader Wim, in het verbeteren van al mijn geschreven teksten. Als laatste, maar zeker niet als minste, wil ik mijn lieve vriend Glenn bedanken voor zijn eindeloze geduld. Met zijn vele bemoedigende woorden en zijn altijd optimistische glimlach heeft hij me door dit hele proces heen weten te slepen.

Inhoudsopgave

Inleiding	6
Historiografie.....	8
Individuele ervaringen uit de Atjeh-oorlog	11
Structuur.....	12
Hoofdstuk 1 – Harari & bronnen	14
Egodocumenten	14
Militaire memoires	15
Persoonlijke ervaring en de openbaringsplot hypothese	16
Veranderingen in inhoud en schrijfstijl	21
Atjeh-oorlog	22
Bronnen	23
Hoofdstuk 2 – Persoonlijke ervaringen	27
Motivatie	27
Ervaringen	32
Deelconclusie.....	48
Hoofdstuk 3 – Ontgoocheling & groei.....	50
Ontgoocheling	50
Groei.....	53
Combinatie	57
Deelconclusie: toets van de omwenteling	62
Conclusie	64
Bronnenlijst	68

Titelverwijzing: De aanblik van de eerste slachtoffers maakte op Oehmke een diepe indruk. Deze uitdrukking gebruikt hij om aan te geven dat dit het echte beeld van een oorlog is. Zie: T.R.L. Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal* (Utrecht 1913) 136.

Inleiding

In de geschiedenis zijn oorlogen belangrijke en zeer heftige gebeurtenissen. Grote aantallen mensen zijn hierbij betrokken geweest. Het gaat dan natuurlijk niet alleen om de militairen maar ook om bijvoorbeeld de burgers in conflictgebieden, thuisblijvende familieleden en politici. De intensiteit van het leven in een oorlog zorgt er bij een deel van deze mensen voor dat een behoefte ontstaat om gebeurtenissen te verwerken, er orde in aan te brengen en er betekenis aan te geven. Bovendien kunnen zij het gevoel krijgen dat ze hun eigen handelen moeten verantwoorden. Eén van de manieren om aan deze behoeften te voldoen, is door het opschrijven en eventueel delen van deze ervaringen. Dit kan in een dagboek, in brieven naar het thuisfront of in memoires. Deze persoonlijke documenten, ook wel egodocumenten genoemd, vormen zo een belangrijke bron voor het bestuderen van oorlogen op het individuele niveau.

Deze scriptie focust op de persoonlijke oorlogservaringen beschreven door militairen in hun memoires en past daardoor goed in het kader van de nieuwe militaire geschiedenis. Deze stroming gaf in de jaren zestig van de vorige eeuw een nieuwe dimensie aan de militaire geschiedenis. Tot dat moment had deze discipline relatief weinig aandacht gekregen binnen de academische wereld. In de negentiende eeuw hielden historici zich primair bezig met het proces van staatsvorming en de internationale verhoudingen. Alleen de echte specialisten richtten zich toen op de militaire geschiedschrijving. Aan het begin van de twintigste eeuw nam de interesse bovendien nog verder af. Dit werd grotendeels veroorzaakt door de Eerste Wereldoorlog, een toenemende afkeer van nationalisme en militarisme en de achteruitgang van de politiek-institutionele geschiedschrijving.¹

Met de opkomst van de nieuwe militaire geschiedenis nam uiteindelijk de interesse voor militair-historisch onderzoek toe. Dit kwam voornamelijk doordat hiermee het aandachtsveld veranderde. De traditionele militaire historici hadden zich tot dat moment voornamelijk beziggehouden met het beschrijven van militaire operaties, wapens, het optreden van militaire en politieke leiders, strategie en tactiek. Terwijl de conventionele benadering van deze onderwerpen bovendien sterk top-down was, creëerden de historici van de nieuwe militaire geschiedenis een veel breder perspectief. Zij wilden de interactie bestuderen tussen oorlogen en de samenleving, economie, politiek en cultuur.² Peter Karsten, Amerikaans historicus verbonden aan de University of Pittsburgh, stelt dat deze historici hun focus

---

¹ Jeroen Duindam, 'Geschiedschrijving en oorlogvoering: de metamorfose van een klassiek thema', *BMGN* 118: 4 (2003) 455-466, 455.

² Peter Paret, 'The New Military History', *Parameters* (1991) 10-18, 10-14.

verlegden naar de “recruitment, training, and socialization of personnel, combat motivation, the effect of service and war on the individual soldier, the veteran, the internal dynamics of military institutions, inter- and intraservice tensions, civil-military relations, and the relationship between military systems and the greater society”.³ Op deze manier werd de militaire geschiedenis sterker in de algemene geschiedwetenschap geïntegreerd.

Een belangrijk deel van de grondleggers van de nieuwe militaire geschiedenis had dan ook geen puur militair-historische achtergrond. Bovendien werden zij beïnvloed door de methoden en onderwerpen uit andere disciplines. Een aantal van hen was sociaal-historicus. Zij vonden dat de geschiedenis van een oorlog over alle betrokkenen moest gaan en niet alleen de politieke en militaire elite. Daar kwamen vervolgens de cultuurhistorici bij. Deze onderzoekers bestudeerden onder andere genderrelaties in een oorlog en de manier waarop mensen zichzelf en hun leefwereld presenteerden. Zo stelde de cultuurhistoricus Eric Leed dat de oorlogservaring “an ultimate conformation of the power of men to ascribe meaning and pattern to a world” was, zelfs als deze wereld zo chaotisch is als in een oorlogssituatie.⁴ Bovendien werd de betekenis van gebeurtenissen duidelijker doordat zij in de juiste context werden geplaatst. Ook de economische historici raakten betrokken in de nieuwe militaire geschiedenis. Hun kwantitatieve methoden werden gebruikt om de impact van oorlogen te berekenen. Met behulp hiervan konden bijvoorbeeld de gevolgen voor samenlevingen, zowel van het land waar de oorlog werd gevoerd als dat waar de militairen vandaan kwamen, worden geanalyseerd. Voorbeelden hiervan waren de nieuwe arbeidskansen voor thuisblijvers en verbeterde handelsmogelijkheden door het aanleggen van spoorwegen voor het transport van (militaire) goederen.

De nieuwe militaire geschiedenis werd ook beïnvloed door de psychologie. Vanuit deze discipline kon bijvoorbeeld de emotionele belevingswereld van militairen worden gereconstrueerd. Hierbij komen dan begrippen zoals angst, medeleven, enthousiasme en gehoorzaamheid aan bod. Als laatste was er de invloed vanuit de literatuurwetenschap. De nieuwe historici gingen zich interesseren voor oorlogsthema's die in de literaire wereld al aan bod kwamen. Zo waren er bijvoorbeeld auteurs, soms met oorlogservaring, die zich in hun boeken hadden beziggehouden met onderwerpen zoals het omgaan met angst en wat het voor hen had betekend om mensen te doden. Het idee werd overgenomen uit de literatuurwetenschap dat het niet zozeer belangrijk was om te bestuderen wat er gebeurde,

---

³ Peter Karsten, 'The "New" American Military History: A Map of the Territory, Explored and Unexplored', *American Quarterly* 36: 3 (1984) 389-418, 389.

⁴ Eric J. Leed, *No Man's Land: Combat & Identity in World War I* (New York 1979) x.

maar de aandacht te richten op de manier waarop gebeurtenissen werden beleefd, beschreven en weergegeven.⁵

De nieuwe militaire geschiedenis bleef echter niet zonder kritiek. Vooral in de traditionele militair-historische hoek was de nieuwe stroming weinig populair. Het voornaamste probleem ermee was dat er geen of te weinig aandacht werd besteed aan het daadwerkelijke gevechtselement van een oorlog. Binnen de nieuwe militaire geschiedenis is echter wel ook erkend dat geweld en de toepassing daarvan het centrale thema in een oorlogsgeschiedenis dient te zijn. Als reactie op de kritiek is vervolgens geprobeerd een combinatie te maken tussen de oude en nieuwe militair-historische tradities. Hierbij gaat het dan om zowel 'New Combat History', waarbij de ervaring van een gewone militair in gevecht centraal staat, als 'New Operational History', waarbij de tactische en strategische elementen gecombineerd worden met de politieke, economische en culturele invloeden erop.⁶

Historiografie

In de ruim vijftig jaar na de opkomst van de nieuwe militaire geschiedenis is er veel onderzocht en geschreven binnen het brede kader daarvan.⁷ Eén belangrijk thema is de individuele militair. Zo kan bijvoorbeeld zijn dagelijks leven, inclusief de aspecten werving en verzorging, worden onderzocht, evenals zijn leefwereld en de manier waarop hij een oorlog ervaart.⁸ Persoonlijke getuigenissen van oorlogen werden, in verschillende vormen, al ruim voor de opkomst van deze nieuwe stroming geschreven. Het waren echter deze nieuwe militaire historici die voor het eerst het wetenschappelijk belang ervan aankaartten. De individuele militair en zijn ervaring van de oorlog vormen ook het onderwerp van deze scriptie en daarom wordt nu eerst een aantal van de belangrijkste werken hierover besproken.

Eén van de eerste belangrijke historische boeken over deze dagelijkse ervaringen was *The Face of Battle* van de Britse militair-historicus John Keegan. Het boek verscheen in 1976 en Keegan maakte gebruik van sociologische en psychologische inzichten.⁹ Hij nam de gevechten bij Agincourt (1415), Waterloo (1815) en de Somme (1916) als uitgangspunt en beschreef de omstandigheden, de wijze waarop militairen handelden en welke impact het op hen had. Zo ging Keegan bijvoorbeeld in op de gevolgen van het gebruik van verschillende wapens.¹⁰ Tevens onderzocht hij hoe de militairen omgingen met geweld, gevoelens van angst en moed

---

⁵ Joanna Bourke, 'New Military History' in: Matthew Hughes en William J. Philpott (eds), *Palgrave Advances in Modern Military History* (Basingstoke 2006) 258-280, 261-267.

⁶ John Whiteclay Chambers, 'Conference Review Essay: The New Military History: Myth and Reality', *The Journal of Military History* 55:3 (1991) 395-406, 405.

⁷ Zie voor een uitgebreid overzicht: Bourke, 'New Military History', 276.

⁸ Duindam, 'Geschiedschrijving en oorlogvoering', 459.

⁹ Bourke, 'New Military History', 265.

¹⁰ John Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (New York 1976) 78.

en hun gedrag in een groep met de bijbehorende concepten van leiderschap en gehoorzaamheid.¹¹

Richard Holmes, Britse soldaat en tevens militair-historicus, was ook een pionier op het gebied van onderzoek naar de individuele militair. In zijn boek *Firing Line* stelt hij dat het individu binnen de militaire geschiedenis vaak verloren gaat in het massale karakter en de gruweldaden van een oorlog. Bovendien wordt het oorlogsverhaal meestal beschreven in een ongevoelig en puur operationeel kader. Het doel van zijn boek was om inzicht te verkrijgen in “the individual soldier’s experience of battle, on the sum of complex instincts and emotions” want alleen dan is het volgens Holmes mogelijk “to grasp the nature of war”.¹² Zijn onderzoek bestond uit het bestuderen van zowel geschreven als gesproken bronnen. Beide afkomstig van militairen uit een breed scala aan oorlogen uit de twintigste eeuw. Bovendien onderzocht Holmes een verscheidenheid aan onderwerpen, van de verwachtingen voor een gevecht en het eerste contact met de vijand tot bijvoorbeeld heimwee en de barre omstandigheden van patrouilles en het bivakkeren.¹³

Joanna Bourke, historicus verbonden aan Birkbeck, Universiteit van Londen, hield zich in haar boek, *An Intimate History of Killing* ook bezig met de innerlijke belevingswereld van militairen.¹⁴ Bourke bestudeert hierin de militairen van de twee wereldoorlogen en de Vietnam Oorlog. Zij stelt dat een oorlog voor de individuele militair voornamelijk draait om het daadwerkelijk doden van de tegenstander. De militair wordt hierbij geconfronteerd met een groot scala aan emoties, van angst en medeleven tot aan enthousiasme. De beschrijvingen van deze gevoelens en de ervaringen met betrekking tot verschillende aspecten van het doden staan centraal in haar boek.¹⁵ Dagboeken en brieven van de militairen waren de voornaamste bronnen bij haar onderzoek en “they deceived neither themselves nor their families that their actions and fantasies were concerned with killing”.¹⁶

Paul Fussell en Samuel Hynes zijn twee literatuurwetenschappers die zich verdiepten in oorlogen. In zijn boek *The Great War and Modern Memory* gaat Fussell in op hoe het leven de literatuur beïnvloedt en vice versa.¹⁷ Zijn onderzoek is gebaseerd op het werk van verschillende autobiografen en dichters. Hij bestudeerde enerzijds de manier waarop de militairen probeerden om door middel van hun narratief orde aan te brengen in de chaos van de Eerste

---

¹¹ Bourke, ‘New Military History’, 265.

¹² Richard Holmes, *Firing Line* (New York 1986) 6-7, 30.

¹³ Ibidem, 15.

¹⁴ Bourke, ‘New Military History’, 266.

¹⁵ Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare* (New York 1999) xiii.

¹⁶ Ibidem, xv.

¹⁷ Bourke, ‘New Military History’, 268.

Wereldoorlog. Anderzijds bestudeerde hij de mythe die ten grondslag lag aan de oorlog. Met deze mythe doelt hij op het beeld en de verwachtingen die erover heersten. Zijn onderzoek wijst uit dat dit beeld en bovendien algemene ideeën over de wereld veranderden door de oorlogservaring.¹⁸ Een belangrijke conclusie vanuit Fussells onderzoek is: “Every war is ironic because every war is worse than expected”.¹⁹

Het boek *A War Imagined: The First World War and English Culture* van Samuel Hynes sluit hierbij aan. Hynes stelt dat de Eerste Wereldoorlog zowel de grote militaire en politieke als de grote “*imaginative*” gebeurtenis van zijn tijd was. Net als Fussell toont hij aan dat de oorlog een grote omwenteling in de samenleving en in het bewustzijn van de mensen teweegbracht waardoor ideeën over de oorlog en de wereld in het algemeen veranderden. Hynes stelt dat deze ontwikkeling zo groot was dat het zelfs gezien kan worden als een radicale breuk met het verleden. Dit oorlogsverhaal noemt Hynes ook wel de *Myth of the War* omdat het een geconstrueerde (niet per se een onjuiste) versie van de waarheid is die zich bovendien door de tijd heen verder heeft ontwikkeld. Het verhaal is op verschillende manieren vastgelegd. Bijvoorbeeld in geschreven vorm in geschiedenissen, memoires, romans en gedichten, maar ook op andere wijze in onder andere films, toneelstukken of andere kunstwerken. Een belangrijke conclusie uit het onderzoek van Hynes is dat militairen uit de Eerste Wereldoorlog gedesillusioneerd raakten doordat hun verwachtingen en idealen niet waargemaakt konden worden. Kort samengevat beschrijft Hynes het verhaal van de Eerste Wereldoorlog als:

“A generation of innocent young men, their heads full of high abstractions like Honour, Glory, and England, went off to war to make the world safe for democracy. They were slaughtered in stupid battles planned by stupid generals. Those who survived were shocked, disillusioned and embittered by their war experiences [...] They rejected the values of the society that had send them to war, and in doing so separated their own generation from the past and from their cultural inheritance.”²⁰

De Israëlische historicus Yuval Noah Harari stelt dat er in de twintigste eeuw veel is geschreven over dit onderwerp, maar dat het belangrijk is om deze ideeën in een breder kader te plaatsen door tevens de militaire ervaringen van voor de Eerste Wereldoorlog te bestuderen. Dit doet hij onder andere in zijn boek *The Ultimate Experience: battlefield revelations and the making of modern war culture, 1450-2000* waarin hij zich concentreert op de persoonlijke ervaringen van militairen en de invloed die de oorlog op hen had. Hiervoor analyseerde Harari

---

¹⁸ Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory* (Oxford 1975) ix.

¹⁹ Ibidem, 7.

²⁰ Samuel Hynes, *A War Imagined: The First World War and English Culture* (London 1990) ix-x.

voornamelijk memoires en focuste zich op de manier waarop militairen zelf over hun oorlogservaring schreven en hoe zij deze beoordeelden.

Zijn onderzoek richt zich op de culturele veranderingen die het beeld dat militairen van oorlogen hadden beïnvloedden. Eén van de belangrijkste conclusies van zijn onderzoek is dat militairen zich al ruim voor de twintigste eeuw, namelijk vanaf ongeveer 1750, bewust waren van de vraag wat de oorlog voor hen persoonlijk betekende. Vanaf dat moment werden oorlogen door militairen steeds vaker gezien als de ultieme ervaring met gebeurtenissen waardoor zij nieuwe kennis over zichzelf en de wereld verkregen waarna zij uiteindelijk als persoon fundamenteel konden veranderen. Afhankelijk van de waarheden die aan het licht kwamen, kon de persoonlijke verandering zowel positief (persoonlijke groei) als negatief (ontgoocheling) zijn. De ontgoochelende werking van oorlogservaringen, die bijvoorbeeld door Hynes en Fussell sterk in verband werd gebracht met de Eerste Wereldoorlog, was volgens Harari dan ook al veel eerder zichtbaar.²¹

Individuele ervaringen uit de Atjeh-oorlog

Deze scriptie is geïnspireerd op het onderzoek van Harari (op wie uitvoeriger wordt ingegaan in het eerste hoofdstuk) en bestudeert de ervaringen van militairen uit de grootste en bloedigste koloniale oorlog van de Nederlandse geschiedenis van voor de Eerste Wereldoorlog, de Atjeh-oorlog (1873-1912). De bedoeling was het Sultanaat Atjeh te veroveren zodat de Nederlanders hun gezag over de gehele Indische archipel konden doen gelden. De oorlog werd gevoerd door het Nederlands-Indisch Leger (NIL) dat uit Europese en inlandse soldaten bestond. De Europeanen staan centraal in deze scriptie en een aantal van hun memoires wordt bestudeerd. Het doel is om inzicht te verschaffen in hun oorlogservaring en te onderzoeken welke waarde zij hier zelf aan verbonden. Dit heeft geleid tot de volgende tweedelige hoofdvraag: *welke ervaringen uit de koloniale oorlog te Atjeh staan centraal in memoires van de militairen en hoe verwoorden en waarderen zij deze?*

Door dit in kaart te brengen kan bovendien de these van Harari (dat militairen zich al voor de Eerste Wereldoorlog bewust waren van de vraag wat de oorlog voor hen persoonlijk betekende) worden getoetst. Want hoewel zijn these overtuigend is, is er nog weinig verder onderzoek naar de geldigheid ervan verricht. Dat doet deze scriptie dus wel en bovendien vormt het een mooie aanvulling op het werk van Harari doordat het de ervaringen uit een koloniale oorlog bestudeert. De militairen vertrokken van huis naar een ver weg gelegen land. Hier kwamen zij terecht in een volledig nieuwe en vreemde omgeving, met onder andere een

---

²¹ Yuval Noah Harari, *The Ultimate Experience: Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture, 1450-2000* (Basingstoke 2008) 1-4, 197.

tropisch klimaat, een andere cultuur en een overweldigende natuur. Bovendien werden zij geconfronteerd met een guerrillastrijd in plaats van de 'standaard' reguliere oorlog. De militairen moesten continu op hun hoede zijn, voorbereid op een mogelijke aanval en bovendien konden zij lang niet altijd rekenen op de trouw en medewerking van de bevolking. Het is aannemelijk dat door deze unieke facetten de koloniale ervaring bijzonder en al een avontuur op zich was.

Zoals elk onderzoek kent ook deze scriptie zijn beperkingen door een aantal keuzes die gemaakt moesten worden. Allereerst is ervoor gekozen om enkel Nederlandstalige memoires van Europese militairen (in hoofdstuk één zal blijken dat er, naast de Nederlandse militairen, ook memoires van een Duitser zijn verwerkt) te gebruiken. Belangrijk om hierbij in acht te nemen is dat aangezien de Europeanen over het algemeen de hogere rangen bekleedden binnen het NIL, deze focus ervoor zorgt dat er waarschijnlijk andere onderwerpen aan bod komen of benadrukt worden dan wanneer onderzoek wordt gedaan naar de ervaringen van manschappen. Tevens zijn er keuzes gemaakt met betrekking tot de gebruikte bronnen. Op de criteria wordt dieper ingegaan in het eerste hoofdstuk bij het introduceren van de gekozen militairen, maar wel is het belangrijk om hier te vermelden dat het aantal bronnen geenszins een representatief beeld kan geven van een veertig jaar durende oorlog. Deze scriptie pretendeert dan ook niet volledig te zijn met betrekking tot de militaire ervaring op Atjeh. Elke regio, periode en militair heeft unieke eigenschappen waardoor verschillen in de ervaring altijd zullen blijven bestaan. De geselecteerde bronnen schetsen daarentegen wel een beeld van de dienst aldaar met een groot deel van de bijbehorende facetten.

Als laatste is het belangrijk de disciplinaire focus van deze scriptie te benadrukken. Eerder werd namelijk al duidelijk dat de nieuwe militaire geschiedenis invloeden kent vanuit verschillende disciplines. Echter, voor deze scriptie was het, vanwege gebrek aan tijd, ruimte en achtergrondkennis, niet haalbaar om verschillende theorieën en methoden mee te nemen vanuit bijvoorbeeld de psychologie en literatuurwetenschap. Zoals de besproken werken in de historiografie al verduidelijkten, is het desalniettemin een onderwerp dat zich uitstekend zou lenen voor interdisciplinair onderzoek.

Structuur

De scriptie begint met een inleidend, theoretisch hoofdstuk waarin als eerste kort wordt ingegaan op egodocumenten en het gebruik ervan. Zoals gesteld vormt het werk van Harari, en in het bijzonder zijn boek *The Ultimate Experience*, het interpretatiekader voor deze scriptie. Om een duidelijk beeld te krijgen van zijn ideeën wordt hier vervolgens diep op ingegaan. Ten eerste wordt de eerder genoemde omwenteling met betrekking tot de betekenis van de oorlog

voor de militair verder uitgelegd. Een belangrijk onderdeel hiervan is de openbaringsplothypothese. Hierin stelt Harari dat nieuwe waarheden zich tijdens gebeurtenissen aan de militair openbaarden waardoor hij op positieve of negatieve wijze kon veranderen. Het tweede aspect uit Harari's werk dat hier wordt beschreven, is de zichtbare verandering in de inhoud en schrijfstijl van de memoires. Het hoofdstuk eindigt met een zeer beknopt overzicht van de Atjeh-oorlog en een inleiding op de militairen en hun memoires.

Het tweede en derde hoofdstuk betreffen de analyse van de geselecteerde militaire memoires. Het tweede hoofdstuk gaat in op het eerste deel van de hoofdvraag en bekijkt welke oorlogservaringen centraal staan in de memories en de manier waarop deze door de militairen zijn verwoord. De analyse is gedaan aan de hand van een aantal belangrijke oorlogservaringen die Harari in zijn onderzoek heeft gespecificeerd. Deze vormen de leidraad, maar zijn ook deels aangevuld door ervaringen genoemd in andere secundaire literatuur. Belangrijke ervaringen die naar voren komen zijn onder andere de training, het eerste contact met de vijand, de omgang met doden en gewonden en de beleving van kameraadschap. Bovendien wordt er gekeken naar ervaringen die niet direct verband houden met de strijd, zoals het leven in het Indische klimaat en de verzorging van militairen.

In het derde hoofdstuk wordt, aan de hand van de gegeven beschrijvingen in het tweede hoofdstuk, gekeken naar de waardering door de militairen van de (algehele) oorlogservaring. Hierbij is dan tevens aandacht voor eventuele belangrijke, persoonlijke gebeurtenissen alsook voor bijvoorbeeld de beleving van de natuurlijk omgeving. Deze analyse geschiedt aan de hand van de in hoofdstuk één beschreven theorie van Harari met betrekking tot de mogelijkheden voor de ontwikkeling van het plot in de memoires. Dit hangt samen met het soort waarheden dat zich aan de militairen tijdens de oorlog heeft openbaard. Positieve waarheden leiden dan tot een groeiplot, negatieve tot een ontgoochelingsplot en Harari stelt bovendien dat een combinatie van beide mogelijk is. Aangezien de ervaringen in het tweede hoofdstuk per thema zijn behandeld, wordt hier bovendien de militair als persoon weer centraal gesteld.

Hoofdstuk 1 – Harari & bronnen

Egodocumenten

Egodocumenten zijn een waardevolle bron bij het bestuderen van de geschiedenis op het individuele niveau. De term werd in de jaren vijftig van de twintigste eeuw bedacht door Jacques Presser en is van toepassing op alle teksten waarin de auteur schrijft over zijn of haar eigen handelingen, gedachten en gevoelens. Tot die tijd waren egodocumenten niet erg in trek binnen de academische wereld. In de negentiende eeuw werd de historiografie namelijk steeds wetenschappelijker. Voorstanders van deze visie stelden dat egodocumenten onbetrouwbaar waren doordat de waarheid grotendeels verdraaid zou zijn. Ook de latere dominante Annales-school was geen voorstander van dit type bron. Zij vonden dat de geschiedschrijving meer gebruik moest maken van de onderzoeksmethoden uit de sociale wetenschappen waarbij geen ruimte was voor het gebruik van levensverhalen.²²

Echter, in de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw nam het gebruik van egodocumenten binnen de algemene geschiedwetenschap steeds verder toe. Door de opkomst van het postmodernisme werden ideeën over gebeurtenissen belangrijker dan de daadwerkelijke gebeurtenis. Egodocumenten blijken dan een belangrijk middel om deze beelden te achterhalen.²³ In de jaren tachtig leidden de terugkeer van de narratieve geschiedschrijving en de opkomst van de mentaliteitsgeschiedenis, met als belangrijk aspect de microgeschiedenis, tot een verdere herwaardering van het gebruik van deze bronnen.²⁴ Deze stromingen zagen de geschiedenis niet langer als een sociale wetenschap maar als een manier om gedachten en gevoelens van mensen uit het verleden te beschrijven om zo hun leefwereld te reconstrueren.²⁵ Het doel was om verder te kijken dan de officiële bronnen en die van de ‘grote mannen’ en op zoek te gaan naar alle mogelijke informatie, over elk aspect en elke groep van de samenleving.²⁶ Binnen de microgeschiedenis verviel bovendien het probleem van de representativiteit van de bronnen. Voor de historici die deze benadering kiezen is het bestuderen van één egodocument, ofwel één levensverhaal, wel waardevol doordat door het inzoomen op één specifiek element of voorbeeld inzicht kan worden verkregen in grotere

---

²² Rudolf Dekker, ‘Jacques Presser’s Heritage: egodocuments in the study of history’, *Memoria y civilización* 5 (2002) 13-37, 19-21.

²³ L.H.E. Kleinreesink, *On Military Memoirs, Soldier-authors, publishers, plots and motives: A mixed-method study into military Afghanistan autobiographies from the US, the UK, Canada, Germany and the Netherlands published between 2001 and 2010* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam 2014) 45.

²⁴ Rudolf Dekker (ed.), *Egodocuments in history: autobiographical writing in its social context since the Middle Ages* (Hilversum 2002) 10.

²⁵ V.J.H. Houben, ‘Geschiedenis in discussie: Het gebruik van literaire bronnen bij de geschiedschrijving van Indonesië’, *Indische letteren* 7 (1992) 160-166, 162.

²⁶ Jean Norton Cru, *War Books: A study in Historical Criticism*, vert. S.J. Pincetl and E. Marchand (San Diego, California 1979) 2.

vraagstukken.²⁷ Egodocumenten werden bovendien steeds meer gewaardeerd als bron voor een benadering die gericht is op het reconstrueren van een (sub)cultuur. Zij konden namelijk ook worden gebruikt om te zien hoe sociale groepen bepaalde gebeurtenissen beleven en herinneren.²⁸

In de inleiding werd de opkomst van de nieuwe militaire geschiedenis al beschreven. Eén van de veranderingen was ook hierbij dat de aandacht verschoof van de politieke en militaire elite naar de ervaringen van de individuele militairen. Deze ontwikkeling droeg ook bij aan een grootschaliger gebruik van egodocumenten. Esmeralda Kleinreesink, luitenant-kolonel en universitair docent aan de Nederlandse Defensie Academie, stelt dat er bovendien ook andere redenen zijn waarom egodocumenten erg bruikbaar bleken voor onderzoek binnen de militaire geschiedenis. Zeker voor hedendaagse militaire missies geldt namelijk dat officiële documenten, vanwege de geheimhouding en bescherming van informatie, vaak ontoegankelijk zijn. Bovendien is het lastig om zelf, door middel van participatie-onderzoek, een kijkje te nemen in het werkveld. Militaire egodocumenten daarentegen zijn meestal voor iedereen bereikbaar. Kleinreesink laat zien dat de inhoud van egodocumenten veelzijdig is en nuttig kan zijn voor allerlei types militaire onderzoekers, zowel van verschillende disciplines als met diverse methodologische achtergronden. Het verschaft de onderzoeker zowel het persoonlijk verhaal achter de militair als informatie over de omgeving en de cultuur waarin hij zich beweegt. Daarnaast bevinden zich in de documenten ook beschrijvingen over onder andere militaire operaties, oorlogsomstandigheden en het moreel van het individu en de troep.²⁹

Militaire memoires

Binnen de egodocumenten vormen de memoires een specifiek genre. Het belangrijkste verschil met bijvoorbeeld brieven en dagboeken is dat memoires achteraf worden geschreven. Bovendien besteden auteurs bij memoires vaak meer aandacht aan het ordenen van en duiding geven aan hun verhaal.³⁰ De vorm en de inhoud van militaire memoires, evenals het type militair dat ze schreef, zijn niet altijd hetzelfde geweest. Yuval Noah Harari laat zien dat het aantal memoires tussen 1750 en 1850 steeg en het karakter ervan veranderde. Tot die tijd werden de memoires voornamelijk geschreven door militairen met een hogere rang en had de

---

²⁷ Dekker, 'Jacques Presser's Heritage', 25-28.

²⁸ L.H.E. Kleinreesink, 'Researching 'the Most Dangerous of All Sources': Egodocuments' in: J. Soeters, Patricia M. Shields en S.J.H. Rietjens (eds.), *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* (Londen; New York 2014) 153-164, 155.

²⁹ Ibidem, 154-162.

³⁰ Yuval Noah Harari, 'Military Memoirs: A Historical Overview of the Genre from the Middle Ages to the Late Modern Era' *War in History* 14:3 (2007) 289-309, 290.

inhoud meer weg van een officiële geschiedenis dan van persoonlijke herinnering.³¹ De periode tussen 1750 en 1850 werd echter gekenmerkt door invloeden vanuit verschillende stromingen, namelijk: de Verlichting, de Culture of Sensibility en de Romantiek. Samen met de verdere toename van het alfabetisme en verlaging van drukkosten zorgden deze invloeden er uiteindelijk voor dat het schrijven van autobiografische werken door de ‘gewone’ mens en zelfs door bijvoorbeeld criminelen, slaven en prostituees steeds gebruikelijker werd. Ook de militairen met een lagere rang gingen steeds vaker hun avonturen opschrijven. Hoewel in deze periode het merendeel van de militairen nog het officiële verhaal van de oorlog, inclusief de politieke, strategische en operationele handelingen beschreef, was dit ook het moment waarop de persoonlijke ervaring van de militairen steeds belangrijker werd. Dit leidde onder andere tot gruwelijke beschrijvingen van de gevolgen van het oorlogsgeweld.³²

Persoonlijke ervaring en de openbaringsplot hypothese

Invloeden vanuit de Romantiek en de Culture of Sensibility veranderden dus rond 1750 de manier waarop militairen tegen oorlogen aankeken. De ideeën uit deze stromingen kwamen in een groot deel van het Westerse leven tot uiting, van de filosofie en literatuur tot het onderwijs en de economie. Eén van de belangrijkste principes voor deze scriptie uit met name de Culture of Sensibility, is dat de zintuigen een grote rol spelen bij het verkrijgen van kennis. Deze worden geprikkeld bij nieuwe ervaringen en de emoties die dit proces vervolgens teweegbrengt, dragen in belangrijke mate bij aan het verkrijgen van nieuwe inzichten.³³ Dit idee werd volgens Yuval Noah Harari ook zichtbaar in de verhouding van militairen tot oorlogen. In de periode hiervoor werden oorlogen door hen namelijk nog vaak gezien als middel om een bepaald doel, zowel persoonlijk als collectief, te behalen. Op persoonlijk vlak waren voornamelijk de mogelijkheden tot het opbouwen van een carrière en het behalen van eer belangrijk. Door de ontwikkelingen vanuit de Romantiek en de Culture of Sensibility werden oorlogen echter beschouwd als de ultieme ervaring waarbij de zintuigen werden geprikkeld. Hierdoor kwamen voor de militair nieuwe, diepzinnige waarheden, zowel over zichzelf als de wereld, aan het licht en kon hij als persoon uiteindelijk fundamenteel veranderen. Sindsdien werden oorlogservaringen door de militairen dan ook steeds vaker beoordeeld op de impact die zij hebben op hun persoonlijke ontwikkeling³⁴

Deze veranderingen hadden ook invloed op de inhoud van de militaire memoires waardoor deze bronnen goed kunnen worden gebruikt om de wijze waarop de militairen de

---

³¹ Zie voor een compleet overzicht van de ontwikkeling: Harari, ‘Military Memoirs’, 289-309.

³² Harari, ‘Military Memoirs’, 297-298.

³³ Harari, *The Ultimate Experience*, 136-141.

³⁴ Ibidem, 197.

oorlogen en alle nieuwe gewaarwordingen ervoeren te bestuderen. Het typische plot van deze nieuwe lichting memoires bevat een militair die aan het begin van het verhaal nog jong en onwetend is en vervolgens door de oorlogservaringen wijsheden opdoet en een ontwikkeling doormaakt.³⁵ De ideeën en idealen die deze jonge generatie bij zich draagt, komen veelal voort uit bestaande literatuur, de media en verhalen van eerdere generaties militairen: “these youthful combatants usually bring to the experience an idealism, a desire to prove their character and courage, romantic illusions about war and a patriotic spirit based on abstract words such as “honor,” “liberty,” “democracy,” “freedom,” and “decency””.³⁶

De wijze waarop militairen vervolgens reageren op de gebeurtenissen, welke waarheden zich precies tijdens een oorlog aan de militair openbaren en welke lessen zij hieruit halen kunnen enorm verschillen. Binnen Harari’s openbaringsplotheypothese zijn hiervoor drie belangrijke mogelijkheden te onderscheiden. De eerste heeft betrekking op de onthulling van positieve waarheden en dit leidt binnen de militaire memoires vaak tot een zogenaamd groeiplot. Binnen de tweede variant wordt de militair geconfronteerd met negatieve gewaarwordingen wat resulteert in een ontgoochelingsplot. Tot slot is een combinatieplot ook mogelijk, waarbij zowel positieve als negatieve openbaringen zichtbaar zijn.³⁷

Positief groeiplot

De eerste variant was vooral zichtbaar in militaire memoires uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw.³⁸ Dit positieve groeiplot is grotendeels geïnspireerd door de opkomst van de *Bildungsroman* in de achttiende eeuw. Met *Bildung* wordt een persoonlijke ontwikkeling bedoeld waarbij mensen leren van de ervaringen die zij ondergaan en waardoor zij uiteindelijk nieuwe kennis en inzichten opdoen over zichzelf en de wereld. Het idee achter dit nieuwe literaire genre was om mensen te laten zien hoe een dergelijk verstandig en gevoelig leven er uitzag. Door de ervaringen die de hoofdpersoon in het verhaal opdoet, verandert hij van een naïeve jongen in een wijze, volwassen man. Het verhaal focust zich voornamelijk op deze persoonlijke verandering, de *Bildung*, en op de manier waarop de gebeurtenissen dit teweegbrachten, namelijk door de gewaarwording van nieuwe, onbekende gevoelens en emoties.³⁹

Zoals eerder uitgelegd veranderde in de achttiende eeuw ook de manier waarop oorlogen werden gewaardeerd. Vanaf dat moment werd oorlog gezien als één van de belangrijkste ervaringen voor dit proces van *Bildung* bij militairen. Zij hebben dan een positief

---

³⁵ Harari, *The Ultimate Experience*, 1.

³⁶ Tobey C. Herzog, *Vietnam War Stories: Innocence Lost* (Londen 1992) 33.

³⁷ Harari, *The Ultimate Experience*, 1-4.

³⁸ Ibidem, 249

³⁹ Ibidem, 145-149.

en romantisch beeld van oorlog en in hun verhalen wordt het militaire leven vaak vergeleken met het saaie en beperkte karakter van dat in vreedstijd. Oorlog wordt dan gezien als een spannende, levendige periode vol nieuwe gewaarwordingen waarbij alles mogelijk lijkt en persoonlijke groei wordt gestimuleerd.⁴⁰ Militairen worden bovendien aanbeden vanwege hun mannelijkheid en hun daden zijn, ondanks de gewelddadigheid, heldhaftig. Een oorlog was “an exciting adventure, and through the experience of battle boys became men, made their mark in the world and gained honour and position”.⁴¹ Er is een aantal belangrijke aspecten van het oorlogsleven dat zo bijdraagt aan de persoonlijke groei van militairen, onder andere: kameraadschap, mannelijkheid, vaderlandsliefde, de natuur, het los kunnen laten van de onbeduidende zorgen uit vreedstijd en de mogelijkheid om alles uit het leven te halen. De militairen die een oorlog op deze manier ervoeren, stellen over het algemeen dat de oorlog de belangrijkste periode uit hun leven was en dat ze deze voor geen goud hadden willen missen.⁴²

In zijn artikel ‘Combat Flow: Military, Political, and Ethical Dimensions of Subjective Well-Being in War’, bestudeert Yuval Noah Harari de mogelijkheid dat militairen tijdens gevechten in een flow kunnen komen. Zij gaan dan volledig op in het moment, verliezen het besef van tijd en vergeten alle onbelangrijke gedachten en zorgen. Bovendien voelt het alsof ze nog nooit eerder zo intens hebben geleefd. Uit verschillende verklaringen van militairen, bestudeerd door Harari, blijkt dat dit het moment is waarop zij het efficiëntst te werk kunnen gaan om optimaal te presteren, zowel fysiek als mentaal. Tijdens een gevecht op leven en dood is deze algehele focus vaak uiterst belangrijk. Harari stelt dan ook dat deze flow bijdraagt aan de positieve ervaring van oorlogen en gevechten. Voor sommige militairen draagt dit gevoel er bovendien aan bij dat zij beter om kunnen gaan met de heersende barre omstandigheden waarmee dan tevens het moreel wordt verhoogd. Er zijn dan ook militairen die tijdens de oorlog verslaafd raken aan de ervaring van deze *combat flow*.⁴³ Hoewel de algemene term flow pas in de jaren zeventig van de twintigste eeuw werd geïntroduceerd door de Hongaarse psycholoog Mihaly Csikszentmihalyi, laat Harari in zijn artikel zien dat er al voorbeelden en beschrijvingen van dit proces, weergegeven in andere bewoordingen, zijn te vinden in eerdere memoires, wederom terug tot omstreeks 1750.⁴⁴

---

⁴⁰ Harari, *The Ultimate Experience*, 240-241.

⁴¹ Michael Paris, *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture, 1850-2000* (Londen 2000) 9.

⁴² Harari, *The Ultimate Experience*, 249.

⁴³ Yuval Noah Harari, ‘Combat Flow: Military, Political, and Ethical Dimensions of Subjective Well-Being in War’, *Review of General Psychology* 12:3 (2008) 253-264, 254-255.

⁴⁴ *Ibidem*, 255-256.

Ontgoochelingsplot

Er bestaat echter ook een verhaallijn waarbij militairen oorlogen op een negatievere manier ervaren. Het eerder beschreven idee van militairen bij wie zich openbaringen vol nieuwe ideeën en waarheden door oorlogservaringen voordoen, vormt ook de basis voor het ontgoochelingsplot. Echter, binnen deze verhalen raken militairen dan gedesillustioneerd, zowel met bekende als met nieuw verkregen idealen. Hierdoor verandert de militair ook fundamenteel, maar er is dan geen sprake van positieve persoonlijke groei. Het romantische beeld dat militairen hebben, verandert en zij beginnen oorlog meer en meer te beschouwen als een hel. Bovendien worden militairen steeds minder als held en steeds vaker als slachtoffer gezien.⁴⁵ De hoofdpersoon van dit verhaal is, evenals bij het groeiplot, in eerst instantie nog jong en onwetend. Door de nieuwe ervaringen, gevoelens en emoties raakt hij echter uiteindelijk verbitterd en cynisch in plaats van geïnspireerd. Over het algemeen zijn er vier elementen belangrijk bij deze verhalen. Ten eerste wordt de oorlogsellende beschreven met veel details waarbij de nadruk ligt op gevoelens. Tevens gebruikt de militair deze ellende om bepaalde, positieve idealen, zoals vaderlandsliefde en heldhaftigheid, onderuit te halen. Als derde worden er binnen het verhaal van desillusie kritische vragen gesteld over het leiderschap (zowel politiek als militair) en de rechtmatigheid van de oorlog. Militairen vragen zich hierbij voornamelijk af of het leed dat zij ondergaan dus wel terecht en verantwoord is. Ten slotte wordt er veel aandacht besteed aan de gruwelijkheden begaan door het eigen leger. Hiermee wordt, voor een deel, het heersende positieve beeld van militairen teniet gedaan.⁴⁶

Het deel van de militairen dat deze gedesillustioneerde verhalen schrijft, heeft zich vaak ten doel gesteld om de ware aard van oorlog bloot te leggen. Volgens oorlogsveteraan Jean Norton Cru is dit namelijk:

“Terrible exhaustion, extraordinary fatigue. War is water up to your belly, and mud, and ordure, and unspeakable filth. War is dead moldy faces and rotting tatters falling away from rotting flesh and corpses which no longer resemble corpses, half afloat on the muddy, voracious earth. War is the never-ending monotony of pure misery, broken by intense and bitter dramas. That’s what war is, and not a bayonet sparkling like silver in the sun.”⁴⁷

Door dit soort uitspraken proberen de auteurs een einde te maken aan het romantische beeld dat bestaat van oorlogen om zo te voorkomen dat toekomstige generaties er ook weer in meegesleept worden.⁴⁸

---

⁴⁵ Kleinreesink, *On Military Memoirs*, 66.

⁴⁶ Harari, *The Ultimate Experience*, 264-273.

⁴⁷ Cru, *War Books*, 19.

⁴⁸ Yuval Noah Harari, ‘Martial Illusions: War and Disillusionment in Twentieth-Century and Renaissance Military Memoirs’ *The Journal of Military History* 69 (2005) 43-72, 44.

Deze ontgoochelende werking van oorlogen roept een belangrijke vraag op: hoe gaan de militairen hiermee om? De gepensioneerd hoogleraar Engels Tobey C. Herzog gaat onder andere hierop in zijn boek *Vietnam War Stories: Innocence Lost* in. Hij stelt dat er twee belangrijke mogelijkheden zijn. Ten eerste kunnen militairen besluiten om zich volledig door de oorlog te laten meeslepen. Zij geven zich over aan de omstandigheden en worden onverschillig ten opzichte van bijvoorbeeld gevechtshandelingen, het zien van gewonde of dode kameraden en het zelf doden van tegenstanders en eventueel ook burgers. Herzog noemt dit *combat numbness*. Een andere methode is om bewust aandacht te schenken aan ogenschijnlijk triviale oorlogsdetails, zoals dagelijkse routine, het spelen van spelletjes en bepaalde rituelen. Alles om weer enigszins orde en comfort in hun chaotische bestaan te scheppen.⁴⁹

Onder academici bestaat veel debat over het precieze moment waarop dit plot zijn intrede deed. Over het algemeen wordt wel aangenomen dat het aandeel van deze verhalen sterk groeide in de twintigste eeuw. Hierbij ligt de nadruk dan vooral op de ontgoochelende werking van de Eerste Wereldoorlog als keerpunt.⁵⁰ Daarentegen onderzocht Harari militaire memoires uit eerdere periodes en stelt vervolgens dat kenmerken van deze ontgoocheling al eerder zichtbaar waren.

Combinatieplot

Het komt ook voor dat er zowel kenmerken van positieve groei als ontgoocheling zichtbaar zijn. Dit combinatieplot kan op twee manieren zijn samengesteld. De eerste mogelijkheid kent volgens Harari twee stadia. Aan het begin van zijn dienstitijd wordt de militair hierbij overweldigd door de oorlogssituatie en intensiteit van de nieuwe ervaringen. Hierdoor raakt hij ontgoocheld met de idealen die en het beeld dat hij in eerste instantie had van de oorlog. Doordat hij nu echter de mogelijkheid krijgt om zijn verwachtingen bij te stellen, is er vervolgens meer ruimte voor positieve waarheden om zich aan de militair te openbaren. Uiteindelijk kan de persoon hierdoor veranderen en geheel nieuwe idealen aannemen. Bij de tweede mogelijkheid die Harari onderscheidt, wisselen positieve en negatieve gewaarwordingen elkaar af. Bij iedere ervaring kunnen steeds weer andere gevoelens bij de militair opkomen: “war is a process of revelation, but it reveals a multifaceted and ever-changing reality”. Zo kan een militair zich bijvoorbeeld bij een gevecht ineens zeer angstig voelen, terwijl hij zich eerder juist altijd als een held gedroeg.⁵¹

---

⁴⁹ Herzog, *Vietnam War Stories*, 39-44.

⁵⁰ Zie: Kleinreesink, *On Military Memoirs*, 66-68 en Harari, ‘Martial Illusions’, 45-49 voor auteurs en hun voorgestelde ‘turning points’.

⁵¹ Harari, *The Ultimate Experience*, 281, 286.

Veranderingen in inhoud en schrijfstijl

In *The Ultimate Experience* gaat Harari ook in op de veranderingen binnen de militaire memoires door invloeden vanuit de Romantiek en de Culture of Sensibility. Hierdoor veranderde namelijk de taal, de beeldspraak en het landschap waarin het verhaal zich afspeelt. Harari benoemt vier van de belangrijkste, aantoonbare ontwikkelingen en maakt op basis daarvan een vergelijking met de inhoud van memoires uit de vroegmoderne tijd.

De eerste en tweede verandering hebben betrekking op de manier van schrijven. In vergelijking met vroegmoderne schrijvers, besteedden auteurs die werden beïnvloed door de Romantiek veel meer aandacht aan het beschrijven van zintuigelijke gewaarwordingen. Bovendien beschreven zij veel uitgebreider hoe zij zich bij en door bepaalde gebeurtenissen voelden. Daarnaast werd er een nieuwe taal ontwikkeld die gebaseerd was op het concept van zenuwen. Hoewel deze taal vooral bekend zou worden in de twintigste eeuw in combinatie met de traumaverwerking van militairen, stelt Harari dus dat deze zich al tijdens de Romantiek ontwikkelde. De nieuwe taal werd vervolgens voornamelijk gebruikt voor beschrijvingen van angst en moed en de manier waarop zowel lichaam als geest daarmee omgingen. De belangrijkste ontwikkeling was dat het steeds minder erg werd om als militair toe te geven dat je bang was. Dan was het juist heroïsch als je je angstig voelde en je dan toch dapper gedroeg.⁵²

De twee andere veranderingen hebben voornamelijk te maken met de onderwerpen waarover de militairen schreven. Hoewel vroegmoderne auteurs wel degelijk werden geconfronteerd met menselijk leed, beschreven zij dit met weinig inlevingsvermogen. De latere schrijvers wilden echter hun gevoel uiten en gaven daarom juist zeer gedetailleerde beschrijvingen van droevige gebeurtenissen. Bovendien stelden zij zichzelf ten doel om de gevoeligheid van hun lezers aan te wakkeren en te ontwikkelen en was dit ook een middel voor de auteurs om te laten zien dat militairen gevoelsmensen waren en niet alleen maar bikkelhard. Als laatste concludeert Harari dat er dankzij de Romantiek veel meer aandacht werd besteed aan de natuurlijke omgeving. Zoals al eerder beschreven diende oorlog in de vroegmoderne periode enkel en alleen om bepaalde doelstellingen te behalen of om een eervol leven te leiden. Bergen, rivieren, zonsondergangen en andere omgevingsfactoren speelden hierbij geen rol en werden dus ook niet of nauwelijks benoemd. Door invloeden vanuit de Romantiek werd de natuur echter steeds meer gewaardeerd om de gevoelens en ervaringen die zij teweegbracht. Het was een manier om inzicht te vergaren en het droeg bij aan identiteitsvorming.⁵³

---

⁵² Harari, *The Ultimate Experience*, 199-204.

⁵³ *Ibidem*, 205-207.

Atjeh-oorlog

De oorlog tussen Nederland en het sultanaat Atjeh begon in 1873 en werd, hoewel de onrust nooit volledig verdween, tussen 1908 en 1912 grotendeels beëindigd. Aangezien hij dus bijna veertig jaar duurde, is het praktisch onmogelijk om binnen deze scriptie een allesomvattende beschrijving van de oorlog te geven. Er wordt hier dus enkel een zeer beknopte toelichting gegeven om het onderwerp te introduceren. De aanleiding om Atjeh te willen onderwerpen was de opening van het Suez-kanaal. Vanaf dat moment liepen de belangrijkste scheepvaartroutes richting Indië namelijk langs de noordelijke kust van Sumatra.⁵⁴ Bij de eerste aanval stuitte het NIL echter onmiddellijk op zeer heftig verzet. Bovendien waren de Atjehers beter bewapend dan verwacht. Van de 3000 militairen waren er bij deze eerste poging in zeer korte tijd 56 gesneuveld en 438 gewond.⁵⁵

De tweede poging leek in eerste instantie succesvoller. De kraton van de sultan werd op 24 januari 1874 veroverd, maar wat de Nederlanders op dat moment niet goed beseften, was dat de sultan hierbuiten eigenlijk maar weinig macht bezat. De feitelijke macht lag namelijk vooral bij de ulèëbalangs (hoofden van de verschillende gebieden binnen Atjeh) en de ulama's (mohammedaanse geestelijken) waardoor het Atjehse verzet kon blijven doorgaan. Er werd hard opgetreden door het NIL en hoewel eind 1880 de oorlog als beëindigd werd verklaard en een civiel bestuur aangesteld, was de guerrillastrijd in werkelijkheid nog lang niet afgelopen.⁵⁶ Er werd een meer afwachtende houding aangenomen waarbij er een 'geconcentreerde linie' rondom de hoofdstad werd aangelegd waardoor de kust geblokkeerd was. De Nederlanders kregen de opdracht om zich in deze zestien posten te vestigen en slechts verdedigend op te treden in afwachting van een vrijwillige onderwerping door de Atjehers. De linie bleef tot 1893 in stand en de Atjehers wisten keer op keer aan te vallen waardoor de Nederlanders de "ideale schietschijf" werden.⁵⁷

Uiteindelijk werd besloten om wederom hard op te treden en een poging te doen de Atjehers tot een militaire onderwerping te dwingen.⁵⁸ Dorpen werden volledig verwoest en vanaf 1898 paste het leger de 'Atjeh-methode' toe: "een 'rusteloos, energiek militair optreden door mobiele patrouilles tegen roover- en andere benden en hare hoofden'" in combinatie met

---

⁵⁴ H.W. van den Doel, *Het Rijk van Insulinde: opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996) 127.

⁵⁵ Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969) 52-54.

⁵⁶ Doel, van den, *Het Rijk van Insulinde*, 128-131.

⁵⁷ J. van Goor, *De Nederlandse Koloniën: Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975* (Den Haag 1997); M.P. Bossenbroek, 'Geweld als therapie: De roes van de Atjeh-oorlog', in Liesbeth Dolk ed., *Atjeh: De verbeelding van een koloniale oorlog* (Amsterdam 2001) 13-22, 16.

⁵⁸ Doel, van den, *Het Rijk van Insulinde*, 130-132.

het onderwerpen van volksleiders en het belasten van de militairen met bestuurlijke taken.⁵⁹ Berucht uit deze periode is ook het meedogenloze optreden van luitenant-kolonel G.C.E. van Daalen en zijn brigades marechaussees in de Gajo- en Alaslanden in 1904. Hoewel de bevolking zich hevig wist te verzetten, kwam ongeveer een kwart tot een derde van de bevolking (bijna 2902 Atjehers, waaronder 1159 vrouwen en kinderen) bij deze strijd om het leven (tegenover 72 gewonde en 26 gesneuvelde marechaussees).⁶⁰ In 1908 keerde onder leiding van Henri Swart de rust langzaam terug. Hij werkte nauw samen met de ulèëbalangs, stelde een maximum aan de herendiensten en probeerde het onderwijs, de infrastructuur en de gezondheidszorg te verbeteren. Bovendien namen de gewelddadigheden langzaam af.⁶¹

Bronnen

Voor deze scriptie zijn de herinneringen en ervaringen van zes militairen bestudeerd. Dit aantal en de specifieke militairen zijn voornamelijk om praktische redenen gekozen. Om de gestelde hoofdvraag te beantwoorden was het ten eerste belangrijk dat de memoires gaan over de eigen herinneringen van het militaire leven in Atjeh. Dit lijkt vanzelfsprekend, maar veel van de gevonden memoires bleken bij nader inzien (voor een deel) door de auteur gebruikt te worden om zich te mengen in een publiek debat over de Atjeh-oorlog. Hoewel dergelijke memoires vaak ook nog de persoonlijke ervaring van de auteur bevatten, is het lastig onderscheid te maken tussen de twee elementen. Ten tweede moesten de gebeurtenissen op een dusdanige manier beschreven en verwoord zijn, zodat duidelijk werd in hoeverre de militair hierdoor werd geraakt en als persoon eventueel veranderde. Dit houdt in dat de informatie niet op een puur feitelijke manier wordt weergegeven, maar dat de auteur duidelijk maakt hoe hij bijvoorbeeld omging met intense gebeurtenissen (zoals de omgang met geweld) en of dit al dan niet bepaalde emoties teweegbracht. Hoewel het niet nodig was dat de auteur hier continu expliciet op reflecteert, was het wel belangrijk dat de memoires aanwijzingen bevatten waaruit de invloed op de militair kon worden herleid.

De gekozen zes memoires voldeden het best aan de hierboven genoemde criteria. Hier moeten echter twee belangrijke kanttekeningen bij worden geplaatst. Ten eerste komen de memoires niet volledig overeen met betrekking tot zowel de periode als regio waarin de militairen geplaatst waren in Atjeh. Tevens heeft het tweede criterium als belangrijk gevolg gehad dat er bij voorbaat al een selectie is gemaakt van militairen die meer zullen reflecteren. Beiden vormen echter geen probleem bij het beantwoorden van de hoofdvraag. Ten eerste omdat het doel was om weer te geven hoe de militaire ervaring in Atjeh in het algemeen was,

---

⁵⁹ Doel, van den, *Het Rijk van Insulinde*, 138.

⁶⁰ Veer, van 't, *De Atjeh-oorlog*, 267-269.

⁶¹ Doel, van den, *Het Rijk van Insulinde*, 143.

met een diversiteit aan facetten, en niet specifiek gericht op bijvoorbeeld één periode, leider of optreden. Daarbij komt dat verschillen in regio ook geen grote invloed hadden, omdat elke regio in de Indische archipel voor de militairen hoe dan ook een geheel ander klimaat en landschap dan dat van Europa betekende. Om bovendien weer te geven hoe de militairen deze militaire ervaring in Atjeh beleefden was enige reflectie van hen simpelweg noodzakelijk. Dit neemt niet weg dat een vergelijking met andere memoires of een andere oorlog mogelijk een genuanceerder beeld zou geven, maar dit was om de praktische redenen met betrekking tot tijd en ruimte niet mogelijk. Dit onderzoek is daarom beperkt gebleven tot deze zes memoires, maar zij leverden echter wel een grote hoeveelheid aan informatie op die bovendien zeer divers was.

De memoires van C.J. Leendertz zijn het oudst en werden al in 1894 gepubliceerd. Zijn ervaringen en herinneringen beschrijft hij aan de hand van verschillende (korte) verhalen. Deze gaan bijvoorbeeld over de training in Nederland, verschillende type militairen, zoals de kapitein, maar ook uitgebreid over het militaire optreden in Atjeh. Hierdoor komen er verscheidene aspecten van het militaire leven aan bod. Helaas besteedt Leendertz niet altijd evenveel aandacht aan details zoals de plaats waar en jaartallen waarin gebeurtenissen zich afspeelden. Wat wel duidelijk wordt is dat het militaire optreden in Atjeh zich in de beginjaren (rond 1875 afspeelde) en dat hij daar in totaal veertien maanden was. Daarbuiten was hij ook gedetacheerd in andere delen van Nederlands-Indië. Bovendien is bekend dat hij op een bepaald moment in ieder geval de rang van luitenant bekleedde.

Sergeant C.R.M. Werner arriveerde in 1889 in Atjeh waar hij bij het vijftiende bataljon diende. Al vrij snel hierna werd hij echter gevraagd om te dienen in het Korps Marechaussees. In zijn herinneringen gaat hij uitgebreid in op de goede reputatie van dit korps en op hun zware, gevaarlijke diensten. Werner geeft dan ook voornamelijk beschrijvingen van het verloop van militaire optredens. Zijn militaire carrière eindigde uiteindelijk toen hij door een ernstige leverziekte werd afgekeurd voor de dienst. Werner heeft niet zelf zijn ervaringen op papier gezet. A. Prell heeft dit voor hem gedaan toen hij het verhaal in 1904 opnam in zijn boek. Dit vormt echter geen probleem voor deze scriptie omdat het duidelijk het verhaal van Werner is. Hij is namelijk de hoofdpersoon, het is in de ik-vorm geschreven en er staat duidelijk bij vermeld dat het is 'naverteld'. Hoewel iemand anders het voor hem opschreef, zijn het nog altijd de memoires, ofwel de persoonlijke herinneringen, van Werner zelf.

De volgende memoires zijn van T.R.L. Oehmke en deze werden in 1913 gepubliceerd. Hij was een Duitser die liever naar Nederlands-Indië vertrok dan naar één van de eigen koloniën. Zodoende vertrok hij richting Harderwijk, schreef zich in het bij Nederlandse koloniale leger en arriveerde op 21 oktober 1894 in Batavia. Hij besteedt eerst ruim aandacht

aan zijn rekrutentijd te Java en zijn tijd op de kaderscholen waardoor hij uiteindelijk in maart 1900 werd bevorderd tot Adjudant-Onderofficier. De periode van januari 1898 tot april 1899 bracht hij door in Atjeh waar hij voor het eerst werd geconfronteerd met de oorlog. Hoewel hij dus maar een klein deel van zijn tijd doorbracht in Atjeh, zijn de memoires waardevol voor dit onderzoek doordat zij veel duidelijk maken over de ervaringen van een koloniale militair, zoals de acclimatisering, de organisatie en de mogelijkheden tot bevordering.

De memoires van M.T. Velsing werden niet gepubliceerd en waren waarschijnlijk ook niet voor dit doeleinde geschreven. Het lijkt erop dat hij rond 1922 de herinneringen aan zijn Atjeh-tijd opschreef in een aantal schriften. Deze kwamen uiteindelijk in de jaren tachtig van de twintigste eeuw terecht bij familieleden die zijn verhaal uittypten.⁶² De memoires zijn daarna niet gepubliceerd maar opgenomen in de collectie van (onder andere) het Nederlands Instituut voor Militaire Historie. Tweede luitenant Velsing kwam op 21 december 1896 aan in Nederlands-Indië. Na ruim anderhalf jaar in Tjimahi gediend te hebben, werd hij in September 1898 overgeplaatst naar Atjeh. Hier diende hij op verschillende plekken, waaronder Seulimeum en Tapa Toean. In maart 1899 werd hij bevorderd tot eerste luitenant, de hoogste rang die hij wist te behalen in zijn diensttijd. Hij nam tevens deel aan de tocht naar de Gajo-en Alaslanden in 1904. Na verlof op Java keerde hij vervolgens in 1905 voor de derde maal terug naar Atjeh. Na een korte beschrijving van deze periode, ditmaal doorgebracht in de omgeving van Meureudoe, eindigen de memoires abrupt. De familie van Velsing heeft echter een aantal archiefstukken omtrent zijn dienst in het leger bij de memoires gevoegd waaruit blijkt dat hij na deze periode nog tweemaal met verlof ging, in 1918 uit dienst ging, maar wel in de omgeving van Nederlands-Indië is gebleven.⁶³

J.C. Brasser heeft zijn ervaringen thematisch opgeschreven in zijn memoires en publiceerde deze in 1930. Zo besteedt hij bijvoorbeeld aandacht aan de vijand, verschillende optredens en de sfeer onder de militairen. Op die manier worden veel verschillende onderwerpen en gebeurtenissen, soms uitgebreid, af en toe terloops, aangekaart en beschreven. Een minpunt van zijn boek is dat het vaak lastig is te bepalen wanneer en waar iets precies gebeurde. Wel is het waarschijnlijk dat het zich in ieder geval rond 1903-1904 afspeelde omdat hij het eerste hoofdstuk opent door een vergelijking met het optreden in de Gajo- en Alaslanden in die periode. Daarnaast maakt hij in het voorwoord duidelijk dat elke ervaring op Atjeh betrekking heeft en niet op een ander deel van de archipel. Hoewel zijn exacte rang en

---

⁶² NIMH, Den Haag, 534 'De koloniale eeuw' Nederlands-Indië, 1795-1942, inventarisnummer 35, Memoires van M.T. Velsing, beroepsmilitair en later als burger assistent-resident te Atjeh, 1898-1918, 'Inleiding'.

⁶³ Ibidem, 'Afschrift van de inschrijving op folio 41 in inventarisnr. 638 van de serie Stamboeken van Officieren van de Landmacht in Nederland en van het K.N.I.L. van de periode 1813 – 1924 (- 1940), bewaard in het Algemeen Rijksarchief'.

eventuele promoties evenmin worden beschreven, wordt wel duidelijk dat hij op een bepaald moment in ieder geval luitenant is doordat hij op die manier wordt aangesproken door zijn manschappen. Desalniettemin gaan de beschrijvingen van Brasser wel over specifieke situaties (ondanks dat de details daarvan dus soms ontbreken) die hij persoonlijk meemaakte waardoor het zeker alsnog een goed beeld geeft van zijn militaire ervaring te Atjeh.

G.J.B.H. Terbeest schreef zijn memoires als laatste van deze zes militairen en zij werden in 1933 uitgegeven. Hij arriveerde rond 1893 in Nederlands-Indië en diende de eerste zes jaar op Lombok en Java. Na dit eerste dienstverband vroeg hij zijn overplaatsing naar Atjeh aan omdat hij iets meer avontuur in zijn militaire carrière wilde. De eerste periode diende hij aan de westkust van Atjeh in de omgeving van Meulaboh. Vrij snel vroeg hij echter overplaatsing aan naar de marechaussees vanwege de vele voordelen, zoals meer vrijheid en het dienen bij de beste militairen. Terbeest behandelt verschillende onderwerpen in zijn memoires waaronder het militaire optreden, de natuur en omgang met de bevolking. Hierdoor verkrijgt de lezer een goed beeld van de militaire ervaring te Atjeh. Het is onduidelijk tot wanneer hij precies in Atjeh en Nederlands-Indië bleef. Wel wordt in zijn memoires duidelijk dat hij er in ieder geval in 1905 nog was en dat hij uiteindelijk op zijn achtenvijftigste eervol werd ontslagen vanwege doofheid.

Hoofdstuk 2 – Persoonlijke ervaringen

In dit hoofdstuk worden de oorlogservaringen beschreven uit de gekozen memoires van de zes geselecteerde militairen. Yuval Noah Harari benoemt in zijn boek *The Ultimate Experience* een aantal zeer belangrijke oorlogservaringen voor de persoonlijke ontwikkeling van militairen. Deze vormen de leidraad voor dit hoofdstuk. Ze zijn aangevuld met andere momenten en gewaarwordingen. Dit hoofdstuk beantwoordt het eerste deel van de hoofdvraag, namelijk welke ervaringen centraal staan in de memoires en op welke manier deze zijn verwoord. Door dit in kaart te brengen wordt een beeld geschetst van het militaire leven in Atjeh, met betrekking tot onder andere de leefomstandigheden, het klimaat, de tegenstander en het militaire optreden. Tevens wordt duidelijk hoe de militairen handelden in verschillende situaties en op welke manier zij de gebeurtenissen ervoeren.

Uit de beschrijvingen weergegeven in dit hoofdstuk kan vervolgens ook worden herleid hoe de militairen hun algehele oorlogservaring waardeerden. Dit wordt in het volgende deel van deze scriptie onderzocht. Hier komen de verschillende ervaringen weer per militair samen en worden hun algehele waardering en persoonlijke ontwikkeling beschreven. Hierbij is dan vooral gelet op de zichtbaarheid van een positief groei-, ontgoochelings- of combinatieplot in de memoires. Dit hoofdstuk biedt dan tevens het antwoord op het tweede gedeelte van de onderzoeksvraag: hoe beoordelen de militairen hun eigen oorlogservaring? Om een volledig beeld te krijgen van de militair en zijn manier van schrijven, wordt nu eerst gekeken naar zijn beweegredenen voor zowel het schrijven van zijn memoires als de keuze om in dienst te gaan.

Motivatie

Schrijven van de memoires

Literatuurwetenschapper Tom Burns onderkent twee mogelijke motieven voor militairen om hun ervaringen op papier te zetten. Zo biedt het mogelijkheden voor het verantwoorden van je daden ten opzichte van jezelf en anderen. Tevens heeft schrijven voor sommige mensen een therapeutische werking. Zij kunnen daarmee de pijnlijke herinneringen van zich af schrijven en structuur in hun emoties aanbrengen.⁶⁴ Het schrijven van memoires kan echter ook dienen ter vermaak van de lezers of om geld te verdienen. Bovendien proberen sommige auteurs de herinnering aan zichzelf door middel van hun memoires levend te houden of om er bepaalde kennis en ervaring mee over te brengen, zowel aan familie en vrienden als het algemene

---

⁶⁴ Tom Burns, 'Combat Memoirs of the Vietnam War', *Via Litterae* 5:1 (2013) p. 257-280, 258-259.

publiek. Tenslotte dienen de boeken soms om (gevallen) kameraden en andere betrokkenen te eren.⁶⁵

Bij veel (gepubliceerde) memoires is de motivatie van de auteur voornamelijk terug te vinden in de paratekst, waaronder het voorwoord, de proloog of het nawoord. Soms is het echter ook of alleen terug te vinden in de hoofdtekst van de memoires. Overigens is het niet zo dat de auteur zijn beweegredenen altijd expliciet vermeldt. Ook bestaat de mogelijkheid dat de auteur slechts een deel van zijn redenen nadrukkelijk vermeldt. In beide gevallen kan de lezer dan eventueel wel speculeren over mogelijke impliciete motieven. Het is dan ook goed mogelijk dat expliciete en impliciete motieven beide, al dan niet ter aanvulling op elkaar, zichtbaar zijn in de memoires van één auteur.⁶⁶

Oehmke benoemt zijn beweegredenen voor het schrijven van zijn memoires duidelijk in zowel het voorwoord als in de hoofdtekst. Zijn doel is om de mening van Nederlandse burgers omtrent het Nederlands-Indisch leger positief te beïnvloeden. Oehmke stelt dat het volk te weinig weet van de omstandigheden in Nederlands-Indië. Het is namelijk niet zo, zoals vele Nederlanders denken, dat het leger slechts bestaat uit het “schuim der maatschappij” dat door harde maatregelen gedisciplineerd moet worden. “Deze wanbegrippen, zoo noodig en zoo mogelijk, te wijzigen en omtrent dit, mij zoo dierbare, leger juiste voorstellingen te verspreiden, is het doel van de volgende bladzijden.”⁶⁷

Het boek waarin de herinneringen van Werner staan, is, als gezegd, geschreven door A. Prell. Zijn doel was om sympathie op te wekken voor de militairen die als invaliden, zowel fysiek als geestelijk, terugkeerden uit het Nederlands-Indisch Leger. Zij gingen bij terugkomst wonen in Bronbeek, het Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen, en hadden het hier, in vergelijking met sommige lotgenoten, nog relatief goed. Prell stelt namelijk: “Noch de Nederlandsche regeering, noch het grootste gedeelte der Nederlandsche natie, hebben tot dusver getoond, hart te hebben voor de oud-gedienden van het Indische leger”.⁶⁸ Middels het boek wordt dus erkenning gezocht en bovendien wilt Prell “een kijkje geven op het kranige korps Marechaussee’s (sic), welks heldhaftige daden er zooveel toe hebben bijgedragen, om de hoofden der Atjehsche oorlogspartij te doen buigen”.⁶⁹ Hoewel Werner zelf niet expliciet benoemt waarom hij meewerkte aan het maken van het boek, is het aannemelijk dat hij dit

---

⁶⁵ Kleinreesink, *On Military Memoirs*, 86-89.

⁶⁶ *Ibidem*, 276.

⁶⁷ T.R.L. Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal* (Utrecht 1913) VII.

⁶⁸ A. Prell, ‘Een woord vooraf’ in: A. Prell, *Taptoel!: herinneringen van oud-soldaten en invaliden van het Indische leger te Bronbeek* (Amsterdam 1904) V-IX, V-VII.

⁶⁹ *Ibidem*, V.

deed vanuit dezelfde overtuiging als Prell. Hij stelt namelijk, net als Oehmke, aan het einde dat het pijnlijk is wanneer buitenstaanders spreken over de militairen als het “schuim der naties”.⁷⁰

Terbeest schreef zijn memoires ook met het doel om het bestaande beeld van de oud-strijders te veranderen en ervoor te zorgen dat zij eindelijk op de juiste manier werden behandeld. Hij sprak met name over de militairen van het Nederlands-Indisch Leger die vóór 1920 in dienst waren en toen in belangrijke mate hebben bijgedragen aan de militaire successen. Om deze oudgedienden recht te doen, hoopt Terbeest te bereiken dat “de nog in leven zijnde strijders van toen, niet worden achtergesteld bij de thans dienende militairen”.⁷¹ Bovendien benadrukt hij dat niet moet worden vergeten dat een aantal van hen gezondheidsklachten aan hun diensttijd heeft overgehouden. Zo is hij zelf doof geworden waardoor hij uiteindelijk ook voor de dienst werd afgekeurd.⁷²

Brasser wilde met zijn memoires het verhaal van de NIL-militairen vertellen. Dit doet hij op basis van zijn eigen ervaringen. In dit boek richt hij zich specifiek op de situatie te Atjeh, maar hij benoemt wel dat er wellicht ook mogelijkheden zijn om later te schrijven over andere gebieden in de Indische archipel (het wordt uit de memoires echter niet duidelijk of hij daar ook zelf heeft gediend). Het lijkt er op dat hij voor de Atjeh-militairen ook deels op zoek is naar enige vorm van erkenning bij het publiek. Daar heeft namelijk, zo stelt hij, het grootste aantal militairen zich moeten handhaven in de meest afgelegen streken. Daar waar het echte soldatenleven werd “geleefd en geleden” en waar zij zichzelf bekend moesten maken met de guerrillastrijd.⁷³

Het was lastig om de beweegredenen van Leendertz te achterhalen in zijn memoires. Er is geen paratekst aanwezig en in zijn hoofdtekst wordt het ook niet echt duidelijk. Alleen bij de beschrijving van een tocht te Atjeh schreef Leendertz er iets over. Zo was het niet zijn doel om de gehele tocht met alle details weer te geven. Volgens hem was er namelijk al veel geschreven over Atjeh waarbij vaak te veel aandacht werd besteed aan de mogelijke fouten van het NIL. Dit betreurde Leendertz omdat hij van mening was dat het uitvoeren van de operaties moeilijker was dan het leveren van kritiek erop. Met betrekking tot de beschrijving van deze tocht (en vermoedelijk gold dit dan ook wel voor andere delen van de memoires) was het zijn

---

⁷⁰ C.R.M. Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh’ in: A. Prell, *Taptoe!: herinneringen van oud-soldaten en invaliden van het Indische leger te Bronbeek* (Amsterdam 1904) 139-177, 177.

⁷¹ G.J.B.H. Terbeest, *Atjeh-herinneringen: pleidooi voor oud-strijders van het Nederlandsch Indische leger van voor 1920* (Den Haag 1933) 5.

⁷² *Ibidem*, 5.

⁷³ J.C. Brasser, *Soldatenleven in de Indische wildernis* (Zutphen 1930) 1.

doel om verdere afbreuk aan het optreden te voorkomen. Hij besloot een neutraler verhaal te vertellen en slechts zijn eigen ervaring te laten zien.⁷⁴

De memoires van Velsing hebben ook geen voor- of nawoord waarin een duidelijke motivatie te lezen is en in de hoofdtekst wordt er ook niet nadrukkelijk naar verwezen. Zijn beschrijvingen lijken soms zeer dicht bij de werkelijkheid te liggen, waardoor het manuscript meer het karakter van een uitgebreid dagboek heeft. Bovendien blijkt nergens dat Velsing wellicht de wens had dat zijn memoires uiteindelijk gepubliceerd zouden worden. Deze beide factoren maken het aannemelijk dat Velsing zijn memoires vooral voor zichzelf schreef. Een belangrijke, terugkerende frustratie voor Velsing was het beleid ten aanzien van onderscheidingen en bevorderingen. Uit zijn beschrijvingen wordt duidelijk dat hij sterk het gevoel had steeds te worden gepasseerd:

“De heer Colijn had promotie bij keuze gemaakt, de heer Kramers was eervol vermeld, de heer Hoorweg had bij Kroeng Kalé zijn “sterke bergstelling” genomen en den vijand 22 dooden bezorgd en was “voorgedragen” en ik was doodziek, had voor mijn moeite niets gekregen, met 3 jaar verblijf op Atjeh. De teleurstelling was wel groot! [...] Toch was een blijk van appreciatie voor mij in dezen tijd van zware ziekte werkelijk heilzaam geweest en had mijn innerste (sic) wellicht anders gemaakt, minder scherp en ruw en minder cynisch ook!”⁷⁵

In het derde hoofdstuk zal bovendien blijken dat Velsing worstelde met heftige emoties die door een aantal persoonlijke gebeurtenissen waren teweeggebracht. Wellicht dat het schrijven van zijn memoires een goede manier was om deze en andere ervaringen (verder) te verwerken.

In dienst treden

Het is tevens van belang om te onderzoeken waarom een militair in dienst trad. De zucht naar het behalen van onderscheidingen is een veelbeschreven onderwerp in de memoires van Velsing. Waarschijnlijk is eer dan ook een belangrijke drijfveer voor hem geweest om destijds in dienst te treden. Zo stelt hij in de eerste zin van zijn memoires dat het als jong officier een eer was om zo snel mogelijk bij een troepenmacht te Atjeh geplaatst te worden. Velsing is dan ook erg verheugd als het hem lukt om binnen anderhalf jaar overgeplaatst te worden vanuit het garnizoen te Tjimahi.⁷⁶ Velsing was zich bovendien sterk bewust van de algemeen heersende sfeer in Atjeh waarbij het belangrijk was om jezelf continu te bewijzen. Zo stelt hij dat het behalen van onderscheidingen niet alleen in de militaire wereld van belang was. In 1901 was Velsing bijvoorbeeld betrokken bij de wegwerkzaamheden in de omgeving van Teunom. Volgens hem waren dergelijke bezigheden lang niet altijd even nuttig. Desalniettemin werkte iedereen er keihard aan, omdat het wederom één van de vele manieren was om naam te maken

---

⁷⁴ C.J. Leendertz, *In en om de kazerne: schetsen uit het militaire leven* (1894) 71.

⁷⁵ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel IV, 34.

⁷⁶ Ibidem, deel I, 1.

in Atjeh: “Niet alleen soldaten, maar ook “civiele”-hopen lui liepen de Oranje Nassau orde op – vanwege civiele diensten van het maken van.... nuttelooze wegen en het.... pesten en plagen van de bevolking.”⁷⁷ Sergeant Werner was ook op zoek naar eer en onderscheidingen. “Een toekomst vol illusies, of beter gezegd rijk aan Willemsorden, eervolle vermeldingen en andere heerlijkheden, die een soldatenhart sneller doen kloppen”, dat was waar Werner van droomde toen hij te Atjeh aan wal ging. Daarvoor was hij immers met hart en ziel militair geworden.⁷⁸

Een verlangen naar avonturen was vaak ook een belangrijke drijfveer om in dienst te gaan. Voor Terbeest was dit bijvoorbeeld de reden dat hij graag naar Atjeh wilde. In 1898 werd hij bij een rekrutenbataljon in Malang geplaatst (hij was toen al vijf-en-een-half jaar in dienst) om nieuwe inheemse militairen wapeninstructie te geven. Hier gaf hij echter niet veel om en aangezien hij, zo schrijft hij zelf, nogal geneigd was tot het avontuurlijke, vroeg hij zelf overplaatsing naar Atjeh aan. Hier werd hij bij een compagnie Ambonezen geplaatst waarmee hij al vrij snel tegen de fanatieke vijand in Meulaboh kon gaan strijden.⁷⁹ Oehmke was ook op zoek naar avontuur. Hij wilde graag afreizen naar een geheel andere wereld, waar hij nieuwe dingen kon beleven en mensenkennis kon opdoen.⁸⁰ Ook werd hij gemotiveerd door een zekere strijdlustigheid en wraakzucht die zich tijdens de kazernetraining van hem meester maakten. Het nieuws over het verraad van Lombok was namelijk bekend geworden en de militairen raakten erg opgewonden om ten strijde te trekken en “de smet te helpen uitwischen.” De wens om de eer van het vaderland te redden, werkte bevorderlijk voor het moreel van zowel de militairen als de Nederlandse burgers.⁸¹

Leendertz en Brasser benoemen beiden niet expliciet hun beweegredenen om als militair in dienst te treden. Dit komt waarschijnlijk doordat hun memoires thematisch ingedeeld zijn en zij hierin bovendien meer aandacht besteden aan specifieke verhalen gebaseerd op hun ervaringen dan aan hun eigen militaire loopbaan. Dat Leendertz, net als Oehmke en Terbeest, ook voor een deel verlangde naar avontuur en naar het verrichten van heldhaftige daden, overeenkomstig Velsing en Werner, is wel enigszins te herleiden uit zijn memoires. Hij benadrukt namelijk dat wanneer hij en zijn kameraden een tijdje op rustigere, afgelegen posten hadden gezeten, zij steeds verlangden om bij de “bevoorrechte” bezetting te horen die midden in de actie zaten zodat zij ook mee konden praten over het echte soldatenleven.⁸² Wat voornamelijk duidelijk wordt over Brasser is dat hij sterk geloofde in het

---

⁷⁷ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel IV, 28.

⁷⁸ Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh’, 140.

⁷⁹ Terbeest, *Atjeh-herinneringen*, 6-7.

⁸⁰ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 2-6.

⁸¹ Ibidem, 19-20.

⁸² Leendertz, *In en om de kazerne*, 34, 38, 54.

nut van de oorlog, zeker voor de Atjehse bevolking. Hij beschrijft duidelijk dat hij vond dat de bevolking leed onder de oorlog en de manier waarop de vijand deze voerde. Hieraan moest, zo stelt hij, koste wat kost een einde komen en het is aannemelijk dat dit ook één van de (belangrijkste) redenen was waarom hij aan de oorlog wilde deelnemen.⁸³

Ervaringen

Militaire optreden

De persoonlijke ontwikkeling van militairen begint bij de allereerste belangrijke kennismaking met het militaire leven: de basistraining. Dit is het eerste moment waarop zij de extreme sensaties en gevoelens die gepaard gaan met het soldatenleven ervaren.⁸⁴ Het belangrijkste doel van deze training is om burgers uiteindelijk om te vormen tot goede militairen. Een onderdeel hiervan is het vele oefenen met wapens waardoor zij vertrouwd raken met het gebruik daarvan. Bovendien is het de bedoeling dat er bepaalde karaktereigenschappen bij de militairen worden ontwikkeld, zoals loyaliteit en discipline en dat zij taaier en alerter worden.⁸⁵

Zo benoemt Leendertz dat er al tijdens de training in Nederland een poging werd gedaan om ervoor te zorgen dat de militairen enigszins vertrouwd raakten met het gevoel van de werkelijke oorlog. Dit hield in dat zij vaak op velddienstoefening gingen en dat er ruimschoots aandacht werd besteed aan het schijfschieten en het oefenen met 'losse patronen'. Deze hadden een kruitlading waardoor zij bij het schieten slechts een knal afgaven zodat de militairen, zo beschrijft Leendertz, alvast konden wennen aan een oorlogssituatie. Hij ervoer deze periode niet als erg zwaar, maar dit kwam waarschijnlijk vooral doordat hij als menagemeester van veel diensten werd vrijgesteld en hij vond bovendien dat er gedegen onderwijs werd gegeven.⁸⁶

Oehmke beschrijft deze eerste periode, zeker die in Nederlands-Indië, daarentegen wel als zwaar. Hoewel hij bij de kazernetraining in Nederland wel steeds enthousiaster werd, merkte hij in Nederlands-Indië al vrij snel dat de rekrutentijd niet de fijnste periode was in het leven van de koloniale militair. De dag werd van 's morgens vroeg tot 's avonds laat volledig gevuld met oefeningen, theorie, poetsen en inspectie.⁸⁷ Daar kwam bij dat de militairen moesten acclimatiseren in het Indische klimaat. Dit werkte namelijk zenuw verslappend en

---

⁸³ Brassier, *Soldatenleven in de Indische Wildernis*, 7, 46-47.

⁸⁴ Harari, *The Ultimate Experience*, 214-215.

⁸⁵ Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing*, 58-60.

⁸⁶ Leendertz, *In en om de kazerne*, 21.

⁸⁷ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 49.

vermoeiend. Bovendien hadden bijna alle Europese militairen de eerste zes tot acht maanden last van zeer ernstige jeuk door rodehond.⁸⁸

Vervolgens wordt er door de militairen veel aandacht besteed aan het beschrijven van het daadwerkelijke militaire optreden en het slagveld, zoals het moment van de vuurdoop, de avond voor een gevecht, het gevecht zelf en de nasleep ervan. Deze gebeurtenissen worden volgens Harari zeer gedetailleerd beschreven door de militairen. Zij gaven niet enkel feitelijke informatie, zoals de hoeveelheid tegenstanders die ze konden verwachten, maar gingen hierbij vooral in op de manier waarop zij deze momenten ervoeren en de gevoelens die zij daar bij hadden.⁸⁹ Rory Muir, historicus verbonden aan de Universiteit van Adelaide, gaat ter aanvulling op het werk van John Keegan uitgebreid in op ervaringen op en om de slagvelden van de Napoleontische oorlogen. Hoewel Harari zich nadrukkelijker bezighield met de impact van dergelijke gebeurtenissen op de militair, besteedt Muir wel aandacht aan hun emoties. Zo beschrijft hij onder andere dat een deel van de militairen bang was voor hun vuurdoop, vanwege het onbekende en het geweld, terwijl anderen opgewonden werden, vooral door de mogelijkheid van een overwinning.⁹⁰

“Het is een wonderlijk gevoel wanneer men voor het eerst een patroon in den loop schuift, welks inhoud voor een mensch bestemd is; het is zoo geheel iets anders dan bij het schijfschieten,” aldus Werner over het moment ter voorbereiding op zijn eerste patrouille.⁹¹ Daarentegen hield Velsing een minder goed gevoel over aan de eerste keer dat hij daadwerkelijk iemand dood sloeg. Het gebeurde toen de colonne ineens door twee Atjehers werd aangevallen. Hoe het precies ging weet hij niet meer: “Daarop vloog ik achter hem en gaf hem een klap.... ik weet niet meer hoe.... ik weet wel dat ik in de rivier zat, dat ik ’t gevoel had gehad van in koek te hebben geslagen en ik mijn klewang kwijt was. Deze bleek te zitten in den nek van den Atjeher, die sneuvelde.”⁹² Hoewel hij zich op het moment zelf al realiseerde dat een dusdanig harde klap niet nodig was geweest, had lang praten “geen nut, de lijkjes werden gedeponeerd, de blanke wapens meegenomen en op hinderlaag gingen we op den ien heuvelkam.”⁹³

Velsing herinnerde zich ook een andere gebeurtenis zeer goed, namelijk het moment waarop hij panglima (aanvoerder) Saman moest fusilleren. Saman werd door het NIL beschouwd als een belangrijke rover en moordenaar. Hij was door Velsing opgepakt bij de

---

⁸⁸ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 40, 50.

⁸⁹ Harari, *The Ultimate Experience*, 215-229.

⁹⁰ Rory Muir, *Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon* (Londen 1998) 217-219.

⁹¹ Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh’, 141.

⁹² NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel II, 21-22.

⁹³ Ibidem, deel II, 21-22.

verovering van de grot van Aloeë Pahoe en daarna ter dood veroordeeld. Met oog voor detail beschrijft Velsing het moment van de executie: “En met een salvo van 12 geweren werd hij neergelegd! Nog een seconde te voren zagen zijn oogen de zon, de mooie bergen, de zee, de rotsen, alles..... en rrrrangg het was gedaan!”⁹⁴ Velsing heeft zichzelf deze daad vervolgens altijd verweten en legde de verantwoordelijkheid volledig bij Hendrikus Colijn (op dat moment civiel- en militair gezaghebber van Tapa Toean). Velsing stelt dat hij dit moment in elk geval met geen mogelijkheid ooit kon verantwoorden aan God.⁹⁵

De vuurdoop van zowel Leendertz als Oehmke liet iets langer op zich wachten. Beiden waren namelijk de eerste periode van hun dienst in het Nederlands-Indisch Leger gedetacheerd op Java. Het is onduidelijk in welk jaar Leendertz precies werd overgeplaatst naar Atjeh, maar wel wordt het uit één van zijn beschrijvingen duidelijk dat dit nog in de beginfase van de oorlog (rond 1875) was.⁹⁶ Op Java functioneerde Leendertz als menagemeester en instructeur. Hierdoor hield hij zich voornamelijk bezig met dagelijkse bezigheden, zoals de verzorging van de militairen, en was het zijn verantwoordelijkheid dat eenieder op de hoogte was van de algemene, militaire regelgeving. Hij beschrijft in zijn memoires dat hij het deze periode erg onaangenaam vond dat hij alleen maar kon luisteren naar de militaire heldenverhalen van anderen en dat hij hier zelf nog niet over mee kon praten. Het verheugde hem dan ook zeer dat hij en een aantal andere officieren de mededeling ontvingen dat zij zelf richting het oorlogstoneel mochten vertrekken.⁹⁷ Hoewel hij dus enthousiast was over zijn vertrek naar Atjeh en de kans op eigen heldhaftige belevenissen, besteedt hij uiteindelijk geen aandacht aan zijn daadwerkelijke vuurdoop.

Pas in januari 1898 werd Oehmke overgeplaatst naar Atjeh. Ook hij was erg blij met dit nieuws. Op het schip dat hem daar heen bracht bevonden zich zowel de militairen die al eerder in gevecht waren geweest als ook diegenen die, net als hij, hun vuurdoop nog moesten ondergaan. Deze laatsten waren allen erg opgewonden en hun gevoelens beschrijft Oehmke met het bekende kinderversje:

“Vol verwachting klopt ons hart,
Wie de koek krijgt en wie de gard.”⁹⁸

Bij zijn aankomst in het eerste bivak waar hij voor langere tijd gelegerd zou zijn, voelde Oehmke direct dat het goed zat: “hier zou ik de romantiek van het leven, waarnaar ik zoo zeer

---

⁹⁴ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel II, 51.

⁹⁵ Ibidem, deel II, 51.

⁹⁶ Leendertz, *In en om de kazerne*, 67.

⁹⁷ Ibidem, 53-54.

⁹⁸ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 123.

verlangd had, leeren kennen.”⁹⁹ Van zijn eerste aanraking met een vijandelijke aanval werd Oehmke echter toch enigszins zenuwachtig. Nadat hij ’s avonds plotseling schoten hoorde en er bovendien een projectiel door zijn dak kwam, moest hij zijn revolver met bevende vingers laden. Hoewel hij zelf bij het opschrijven niet weet of dit uit angst of opwinding was, stelt hij dat, ondanks zijn verlangen naar dit moment en de mentale voorbereiding erop, hij wel door de nieuwigheid ervan enige seconden uit zijn doen was. Na afloop van zijn eerste gevecht kon Oehmke vervolgens niet slapen omdat hij eerst deze heftige emoties moest verwerken.¹⁰⁰

Terbeest doorstond zijn vuurdoop daarentegen redelijk gemakkelijk. Hij wist als commandant bovendien goed zijn rust te bewaren. De troep was slechts uitgerust met een gering aantal patronen. Het lukte Terbeest om met zijn bevelen goed de discipline erin en de mensen onder controle te houden waardoor efficiënt gebruik werd gemaakt van de beschikbare patronen. Zo wisten zij dit eerste contact met de vijand zonder gewonden en doden aan eigen zijde te doorstaan. Hierdoor genoot Terbeest onmiddellijk de waardering van zowel zijn luitenant als zijn minderen.¹⁰¹

Over de eerste verkenningspatrouille waar Werner bij ingedeeld werd, stelt hij dat hij er zijn hele leven aan zal blijven denken. Het was een zware tocht waarbij het bovendien lang duurde voordat de schuilplaats van een vijandelijke bende was ontdekt. Deze bleek echter alweer verlaten te zijn nadat zij er vol enthousiasme waren aangekomen. Inmiddels was Werner alweer één-en-twintig uur op de been toen hij ook nog eens de wacht moest houden over het ingenomen bivak. De troep raakte niet meer slaags met de vijand, maar de harde maatregelen die wél getroffen konden worden, beschrijft Werner redelijk droog:

“Jammer genoeg liet niemand zich meer zien en moesten wij er ons tevreden mee stellen, eenige bentings (sic) te verbranden. Dit was bepaald een amusant werk, want de sloebers verstoppen hunnen kruut-voorraad in bamboekokers, die zij in hun huizen verbergen. Het was een mooi gezicht, wanneer deze kokers als vuurpijlen in de lucht vlogen.”¹⁰²

De intensiteit van gevechten is ook belangrijk bij de beleving ervan. Brasser beschrijft dit aan de hand van zijn afkeer jegens het automatisch pistool. Hij stelt dat het een onhandig wapen is waardoor te veel onnodige ongelukken gebeuren: “In de herrie van een gevecht is ieder wel zooveel zijn kop kwijt, dat hij niet weet of er een patroon in den loop zit of niet, hij vergeet den veiligheidspal om te leggen, kan niet schieten als het moet en soms gaat onverwachts een schot af.”¹⁰³ Werner beschrijft dit intense gevoel, dat gepaard gaat met zenuwen die iedere militair

---

⁹⁹ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 130.

¹⁰⁰ Ibidem, 133-135.

¹⁰¹ Terbeest, *Atjeh-herinneringen*, 8-9.

¹⁰² Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh’, 143.

¹⁰³ Brasser, *Soldatenleven in de Indische wildernis*, 199.

ervaart wanneer hij zich in de nabijheid van een gevecht bevindt, zeker bij één van zijn eerste, als volgt: “Vloog er soms een vogel op, of viel er een dorre (sic) tak van een boom, dan was ’t mij, als ging er mij een vuurstraal door ’t hoofd en het geweer werd bliksemsnel aangelegd”.¹⁰⁴

Dat intense, langdurige gevechten ook sterk van invloed konden zijn op de fysieke conditie van en stemming onder de militairen spreekt eigenlijk voor zich. In zijn memoires weet Leendertz dit onrustige gevoel en het verlangen naar het einde ervan goed te verwoorden. Tijdens een meerdaagse tocht te Atjeh was er één nacht waarover hij stelt dat hij deze niet snel zou vergeten. Zij werden daarbij voortdurend en van steeds wisselende kanten bestookt door de vijand waardoor er van rusten of slapen niks terecht kwam. De wanhoop van de troep beschrijft hij als volgt:

“Nooit werd de dageraad met meer verlangen te gemoet (sic) gezien en toen eindelijk een lichtende streep in het Oosten de komst van de dag vorstin aankondigde, was iedereen dankbaar dat het einde van dien langen, rusteloozen nacht was aangebroken.”¹⁰⁵

In Velsing's memoires is er één militair optreden met bijbehorend slagveld dat direct opvalt omdat hij deze met zeer veel details bespreekt. Velsing was hierbij met de Pendeng-colonne onderdeel van de colonne-Van Daalen. Tijdens de tocht naar de Gajo- en Alaslanden kwamen zij in april 1904 aan bij de versterking Rikit Goep. Bij hun aankomst was het er nog rustig geweest. “Alles ademde oogenschijnlijk vrede. Het was stil, abnormaal stil.... het was de stilte die den storm voorafgaat....den storm en den dood....”¹⁰⁶ Er vielen al vrij snel gewonden, ook aan de zijde van het Nederlands-Indisch Leger. Zo werd één van de militairen die voor Velsing stond, getroffen in zijn hoofd waarbij de hersenen naar buiten kwamen. Deze militair kwam met zijn hoofd tegen een boom te liggen die Velsing juist wilde omkappen waardoor “bij iederen klewangslag van mij dat hoofd opwipte en ik zijn hersenbloed in mijn gezicht kreeg gespat.”¹⁰⁷ Er ontstond een heftig, slepend gevecht. Uiteindelijk lukte het een brigade marcheuses om de weerstand te breken en de benteng (versterking) binnen te dringen waarbij “een oorverdovend gehuil en geschiet”¹⁰⁸ klonk:

“Alles wilde doden, de bloedlucht hing zwaar, stroomen bloed liepen in kleine slootjes naar den walgang, die diep uitgegraven was. Overal hoorde men gekloof van schedels, kreunen en rochelen van gewonden. Op de Z. face had een Gajo in doodsangst getracht over zijn staketsel heen heen (sic) te springen; hij had zich zelf (sic) gespiest (sic), de bamboe was hem de maag ingegaan en zat tot in zijn schedel. [...] Vrouwen en kinderen, mannen en knapen die naar de nauwe uitgangen drongen om te ontkomen aan de slachting werden door snelvuur neergelegd; [...] In hun angst drongen de mannen de

---

¹⁰⁴ Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marcheuses in Atjeh’, 141.

¹⁰⁵ Leendertz, *In en om de kazerne*, 89.

¹⁰⁶ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel VII, 92.

¹⁰⁷ Ibidem, deel VII, 95-96.

¹⁰⁸ Ibidem, deel VII, 98.

vrouwen in de walgang, zij vielen daar neer, getroffen, het hoofd omlaag, de beenen en geslachtsdeelen bloot, velen kregen nog nahouwen over de buik, zwangere vrouwen werd de buik opengeslagen, de klewang ging te werk zonder genade. Lichaamsdeelen werden met een klap afgeslagen. Borstkassen werden geopend, men zag, de longen in den doodstrijd nog functioneeren. Het was een afschuwwekkend afgrijselijk gezicht. Eindelijk was de moordlust der marechauseé's (sic), opgewekt door de opwinding van het gevecht, gestild."¹⁰⁹

In totaal had dit gevecht het leven van 285 Atjehers en zeven NIL-militairen gekost. Het troosteloze aangezicht van Rikit-Goep was, volgens Velsing, de dag erna nog griezeliger dan de dag ervoor. Er lag een grote stapel lijken en de lucht rook onaangenaam naar de geur van bloed.¹¹⁰

Gewonden en doden

Hetgeen hierboven is beschreven met betrekking tot het militaire optreden maakt duidelijk dat het in aanraking komen met gewonden en doden ook een belangrijk onderdeel was van de gehele oorlogservaring. Dit gold voor doden en gewonden aan zowel de eigen zijde als bij de tegenpartij. Voor een oorlog hebben de meeste jongeren nog nooit een lijk gezien. Samuel Hynes stelt dat het bij de eerste keer duidelijk wordt dat het niet is zoals je zou denken: "it's uglier, more grotesque, less human".¹¹¹ Bovendien had het een grote impact wanneer de militair zelf degene was die een tegenstander verwondde of doodde.¹¹² In een oorlog worden militairen namelijk voor het eerst geconfronteerd met situaties waarin zij dit kunnen en moeten doen. Ook merken zij soms dat zij niet altijd evenveel medelijden met slachtoffers kunnen opbrengen als dat zij wellicht van te voren hadden verwacht.¹¹³ Joanna Bourke is ook van mening dat het zeer belangrijk is om te kijken naar de manier waarop militairen het doden van tegenstanders ervaren. Hoewel het in eerste instantie logisch klinkt, wordt er, volgens Bourke, door onderzoekers te vaak voorbij gaan aan het feit dat de primaire taak van militairen het doden van de tegenstander is. Over het algemeen wordt er juist (relatief) veel aandacht besteed aan andere oorlogservaringen, zoals kameraadschap en slechte leefomstandigheden. Bourke heeft het doden centraal gesteld in haar boek en stelt dat tijdens deze daad een breed spectrum van gevoelens, van haat tot liefde en verlangen, de revue passeert bij militairen.¹¹⁴ Harari benoemt dat zij vaak veel aandacht besteden in hun memoires aan het beschrijven van dergelijke ervaringen en de gewaarwording van intense emoties, zowel bij het zelf doden of verwonden als bij het zien van slachtoffers.¹¹⁵

---

¹⁰⁹ NIMH, 534 'De koloniale eeuw', inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel VII, 99-101.

¹¹⁰ Ibidem, deel 7, 103.

¹¹¹ Samuel Hynes, *The Soldiers' Tale: Bearing witness to modern war* (Londen 1998) 19.

¹¹² Muir, *Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon*, 217.

¹¹³ Hynes, *The Soldiers' Tale*, 10-11.

¹¹⁴ Bourke, *An Intimate History of Killing*, xiii-xiv, 139.

¹¹⁵ Harari, *The Ultimate Experience*, 220-223.

Al op zijn tweede patrouille kreeg Velsing zijn eerste Atjehse doden te zien. Hij herinnerde zich deze mensen nog goed. Bovendien kwam hij bij ditzelfde gevecht in aanraking met de eerste gewonden aan eigen zijde en waarschijnlijk kon hij zich hun geschreeuw nog steeds voor de geest halen:

“In het huis waren allen dood: sommige lijken hadden 30 treffers! Het waren de eerste doden door vuur die ik te zien kreeg. 7 mannen en 4 vrouwen en kinderen. Ook zag ik de eerste gewonden onzerzijds. ’t Waren allen lieden met “kopschoten”. Een ervan was zwaar getroffen en stiet onsamenhangende kreten uit, voor mijn gevoel verschrikkelijk om aan te hooren.”¹¹⁶

Luitenant Boon werd na de patrouille gehuldigd voor het optreden. Velsing stelt echter, achteraf bij het opschrijven van deze gebeurtenis, dat hij destijds al niet vond dat met het doden van deze mensen een heldendaad was verricht. Deze mening behield hij, zo schrijft hijzelf, ook de rest van zijn tijd in Atjeh.¹¹⁷ In het voorjaar van 1899 overleed zijn kameraad Smelt door een schot in het hoofd. Hij kende hem nog van de KMA en ook zijn dood liet een grote indruk achter:

“Nog ruim 20 minuten worstelde het oersterke lichaam met den dood, een donderend gereutel gaf weer het heftige van den strijd. Gelukkig week het bewustzijn. Een verschrikkelijk gezicht was het! [...] Ik schaam me niet te bekennen dat ik bij de begrafenis stond te snikken als een kind: ik kon mezelf niet beheerschen.”¹¹⁸

Ook Oehmke bleef niet onberoerd na het zien van de eerste slachtoffers, die het gevolg waren van zijn eerste vijandelijke aanval. Hij stelt dat door de aanblik van deze doden en gewonden zijn eerdere enthousiasme en strijdlustigheid wel enigszins afnamen. Vervolgens beschrijft hij ook in detail de verwonding van een Javaanse fuselier:

“Een kogel was bij het linker neusgat in het hoofd gedrongen, het linker oog pulde uit, het schedeldak was geheel verbrijzeld en de hersenen lagen een pas verder in een plas bloed. Het was een afgrijselijk gezicht, en toen de dokter het hoofd oplichtte en ik bij het schijnsel der lamp in de holte van den schedel zag, nog gedeeltelijk met een bloederige massa gevuld, werd ik bepaald misselijk.”¹¹⁹

Brasser twijfelde ook door het zien van slachtoffers heel even aan de rechtvaardigheid van zijn werk daar. Na het overvallen van een schuilplaats was er nog een zestal vrouwen met enkele kinderen over in de kampong. Ondanks dat zij net hun mannelijke familieleden hadden zien vallen, bleven de vrouwen erg rustig. Behalve één van hen, zij zat gehurkt naast twee kinderen met het hoofd in de handen te huilen. “Droevig tooneel, ineens voel je alles heel anders aan, je

---

¹¹⁶ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel I, 5.

¹¹⁷ Ibidem, deel I, 5.

¹¹⁸ Ibidem, deel II, 10.

¹¹⁹ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 136.

adem stokt even, je moet een traan terugdringen, je eigen beroep hindert je.”¹²⁰ Desalniettemin wist Brassier dit gevoel snel weg te stoppen en zichzelf ervan te overtuigen dat er hoe dan ook een einde moest komen aan de oorlogstoestand omdat vooral ook de bevolking daar onder te lijden had.

Gewonden aan eigen zijde maakten op Leendertz een diepe indruk en hij stelt dat hij de aanblik van dit lijden en de ellende nooit, maar dan ook nooit zou vergeten. Hij geeft dan ook een geëmotioneerde beschrijving van één van deze momenten in zijn memoires:

“En nu de gewonden: in vier talen hoorde men kermen, verwenschingen (sic) en soms ook vervloeking werden uitgebraakt [...] In menige tandoe was een met smartelijke trekken verwrongen gelaat zichtbaar, terwijl de donkerroode plekken in enkele draagbaren een bewijs waren, dat het eerste verband zoo spoedig mogelijk door een beter moest vervangen worden.”¹²¹

Hij stelt over deze situatie dat het “de oorlog in al zijne ellende en beestachtigheid” laat zien en dat dit geenszins overeenkomt met de verwachtingen die worden gecreëerd door het “circus van Carré”.¹²²

Voor Terbeest was er één gebeurtenis met dodelijke slachtoffers die een zeer diepe indruk achterliet. De civiel gezaghebber Geerstema Beckering werd in 1904 te hulp gevraagd bij het oplossen van een probleem bij de Atjehers binnen de adat (het Atjehse gewoonterecht). Een getrouwde Atjehse peutoet (prinses) was namelijk een relatie aangegaan met een andere man die bovendien niet van adel was. Volgens de adat was dit verboden en de Atjehers wilden er dus een eind aan maken. Het Korps Marechaussee ging met hen mee voor ondersteuning zodat het hopelijk zonder slachtoffers opgelost kon worden. De peutoet en haar geliefde waren echter zelf ook bewapend en niet bang voor de Atjehers of de marechaussees. Op een bepaald moment had Terbeest, die optrad als brigadecommandant, door dat het stel bereid was om voor hun liefde te sterven en van plan was daar een marechaussee in mee te nemen. Terbeest moest snel handelen toen hij en zijn manschappen naderden en besloot “met een bloedend hart” het bevel tot vuren te geven. Terbeest stelt dat dit zijn zwaarste opdracht ooit was. Hij had er namelijk voor moeten zorgen niet te lang met handelen te wachten (om eigen slachtoffers te voorkomen) terwijl hij hen ook niet te snel en onnodig iets aan mocht doen. “Dat dergelijke opdrachten veel van het zenuwgestel eischen is te begrijpen.”¹²³

Naast het feit dat militairen tijdens een oorlog geconfronteerd worden met de kwetsbaarheid van kameraden en tegenstanders, is het voor hen ook een tijd waarin zij zich

---

¹²⁰ Brassier, *Soldatenleven in de Indische wildernis*, 46-47.

¹²¹ Leendertz, *In en om de kazerne*, 74-75.

¹²² *Ibidem*, 75.

¹²³ Terbeest, *Atjeh-herinneringen*, 40-43.

vaak voor het eerst van hun leven duidelijk realiseren dat zij zelf ook sterfelijk zijn.¹²⁴ Oehmke realiseerde zich dit al tijdens de kazernetraining in Nederland. Het nieuws over de nederlaag op Lombok bereikte hem en de andere militairen die nog in opleiding waren in Harderwijk. Een groot aantal NIL-militairen was hierbij omgekomen en dit veroorzaakte naast het strijd lustige gevoel ook ontroering. Oehmke benoemt dat zij allen direct begrepen dat dit ook hun eigen lot zou kunnen zijn.¹²⁵ Bij de marechaussees waren Werner en zijn kameraden zich ook bewust van het gevaar en de mogelijke gevolgen van hun diensten:

“Iederen avond als wij uitrukten, gaven wij de sleutels onzer koffers aan de achterblijvende kameraden. Overkwam een van ons nu iets menselijks, dan konden zij den rommel onder elkaar verdeelen, wanneer zij maar zorgden dat onze brieven met de laatste groeten naar huis werden gezonden.”¹²⁶

Desalniettemin wisten militairen vaak hun rust te behouden en te handelen op een manier die hun levens (en wapens) redden. Brassier spreekt hierover zijn bewondering uit in zijn memoires. Eén van de brigades uit zijn bivak was in een hinderlaag gelopen en had een zware klewanganval te verduren gehad. Zij hadden er echter alles aan gedaan om op dat moment geen doden te krijgen en hun karabijnen niet in de handen van de Atjehers te laten vallen. Brassier benoemt zijn respect voor de militairen die op dat moment hun menselijke neiging om te keren kunnen weerstaan.¹²⁷

Guerrilla

In deze koloniale oorlog stond de guerrillastrijd centraal. De lastige situatie die hierdoor ontstond kon soms ter rechtvaardiging van bepaalde acties of gevoelens dienen. Er waren bijvoorbeeld geen afgebakende gevechtsfronten en het verschil tussen bevriende bevolking en gevreesde vijand was lang niet altijd duidelijk:

“Uit vrees of vereering – nauw verwante begrippen in het Oosten – voor de kwaadwillige moslemens, hielp de z.g. onderworpen bevolking hen op alle mogelijke manieren, waarschuwde ze dag en nacht voor de komst van patrouilles, verstreekte hun het beste eten en de mooiste kleding.”¹²⁸

Daar kwam bij dat de tegenpartij veel meer ervaring en kennis had van het gebied dan het overgrote deel van de NIL-militairen. Zo wisten de Atjehers ongemerkt bentengs van het NIL te naderen en aan te vallen. Leendertz beschrijft hoe dit bij hem, in de omgeving van de kraton, er toe leidde dat er veel gewonden en doden vielen zodra de NIL-militairen ook maar

---

¹²⁴ Muir, *Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon*, 217

¹²⁵ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 19.

¹²⁶ Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh’, 164.

¹²⁷ Brassier, *Soldatenleven in de Indische wildernis*, 65.

¹²⁸ *Ibidem*, 135.

één stap buiten de versterking zetten.¹²⁹ Deze geoefendheid in combinatie met hulp van de bevolking maakte het vaak erg lastig voor het NIL om de Atjehers te verslaan. Hierdoor moesten de NIL-militairen continu alert en voorbereid zijn op een mogelijke aanval. Deze voortdurende spanning beïnvloedde uiteindelijk ook sterk het moreel en de uitgerustheid van de troepen.¹³⁰ Daarentegen nam de behoefte bij de militairen om tegen de tegenstander te vechten vaak wel sterk toe. De vijand, die hen maandenlang getreiterd had, moest dan toch eens worden gewroken.¹³¹

Brasser beschrijft hoe de vijand ervoor zorgde dat de bevolking aan zijn kant stond en hen niet zou verraden aan het NIL. Zo schroomde de vijand soms niet om op gruwelijke wijze tegen de bevolking op te treden:

“Het kamponghoofd was met vrouw en eenige in het huis logeerende familieleden aan palen gebonden, vlak vóór hen werden lansen met de punt omhoog in den grond geplant, de kleine kinderen aan een been de hoogte in geslingerd net zoolang tot zij op een der speren terecht kwamen. Na die folteringen werden de gebonden moeders en vaders doodgemarteld en vervolgens het huis in brand gestoken.”¹³²

Op dit soort momenten moest, zo stelt Brasser, het NIL wel hard optreden omdat er hoe dan ook een einde gemaakt moest worden aan dit soort praktijken

Het was echter niet zo dat op ieder moment op elke plek het NIL een slechte verstandhouding had met de bevolking. Rond 1905 werd er in de omgeving van Seulimeum gewerkt aan het aanleggen van een weg. Hierbij werden Terbeest en zijn brigade marechaussees ook regelmatig gedetacheerd. Voor de werkzaamheden was het NIL afhankelijk van de bevolking die deze herendienst verrichtte. Hoewel niet iedere kampong (dorp) zich altijd braaf aan de afspraken hield, wist Terbeest een prettige samenwerking te onderhouden. Zo hielp hij de bevolking ook eens bij het jagen op een gevaarlijke tijger. Bovendien sprak hij bijvoorbeeld de kamponghoofden consequent met hun titel aan. Over het algemeen had Terbeest dan ook een goede verstandhouding met de bevolking.¹³³

Oorlogsomstandigheden

Wanneer gekeken wordt naar de wijze waarop militairen een oorlog beleefden, moet er rekening mee worden gehouden dat het meer inhoudt dan enkel het militaire optreden. Zo stelt Richard Holmes dat daadwerkelijke gevechten slechts een relatief klein onderdeel vormen van de totale oorlogsbeleving. Dit geldt niet alleen voor het leger in zijn geheel, waarbij

---

¹²⁹ Leendertz, *In en om de kazerne*, 36.

¹³⁰ Brasser, *Soldatenleven in de Indische Wildernis*, 136.

¹³¹ Leendertz, *In en om de kazerne*, 38.

¹³² Brasser, *Soldatenleven in de Indische Wildernis*, 7.

¹³³ Terbeest, *Atjeh-herinneringen*, 27-31.

namelijk ook een deel de taak heeft om ‘slechts’ ondersteunende taken te verrichten, maar tevens voor de gevechtssoldaten die een deel van hun tijd ook buiten het slagveld besteden.¹³⁴

Eén belangrijk aspect hiervan is dat militairen vaak in een ander klimaat en andere omgeving terecht komen. Zo werd eerder al door Oehmke beschreven dat militairen aan het begin geruime tijd nodig hadden om zich aan het tropische klimaat van Nederlands-Indië aan te passen. Fysieke vermoeidheid van militairen speelt ook een belangrijke rol in de oorlogsbeleving. Deze vermoeidheid wordt over het algemeen veroorzaakt door een combinatie van lange marsen, weinig slaap en zware bepakking. De wijze waarop invulling wordt gegeven aan het dagelijkse leven is ook van belang. Hierbij kan gelet worden op voeding en hygiëne, maar ook op bijvoorbeeld verveling en afwisseling van bezigheden.¹³⁵ Op zijn eerste patrouille maakte Leendertz al direct kennis met de “misère” van de leefomstandigheden. Hij werd ’s nachts geconfronteerd met een muskietenplaag waardoor slapen praktisch onmogelijk leek en in de ochtend was zijn gehele lichaam stijf en doorweekt van de ochtendnevel. Leendertz was zich meteen bewust van de risico’s die dit soort barre omstandigheden meebrachten voor de gezondheid van militairen.¹³⁶

Zeker de combinatie van lange marsen met voedselgebrek in een zwaar tropisch klimaat kon er volgens Brasser toe bijdragen dat het lastig was om kalm, flink en opgewekt te blijven. Om in dergelijke situaties stand te houden was een ijzersterk lichaam gecombineerd met een goed humeur en veel wilskracht van groot belang.¹³⁷ Bovendien was het voor de commandant van een troep zeker belangrijk om zich niet door de vermoeienissen en ontberingen te laten beïnvloeden. Hij moest immers altijd, ook op onverwachte momenten, in staat zijn om daadkrachtig leiding te geven. Tevens was het beter voor het moreel en uithoudingsvermogen van de troep wanneer de commandant een goed humeur behield.¹³⁸

Beslissingen van het gouvernement droegen soms in belangrijke mate bij aan deze omstandigheden. Zo stelt Velsing dat maatregelen en beperkingen vanuit het gouvernement er voor konden zorgen dat de troep slecht voorbereid op patrouille werd gestuurd. Hij noemt dit ook wel “oorlogvoeren op een koopje”. Er was onvoldoende zorg voor de militairen en de ligging van troepen op bivak en de voeding waren slecht en ontoereikend.¹³⁹ Daarnaast werd Velsing soms vaak en lang achter elkaar op patrouille gestuurd, bijvoorbeeld in de omgeving van Tapa Toean in 1900. Hier nam hij ook deel aan één van de zwaarste uit zijn tijd te Atjeh.

---

¹³⁴ Holmes, *Firing Line*, 79.

¹³⁵ Ibidem, 108-129.

¹³⁶ Leendertz, *In en om de kazerne*, 66.

¹³⁷ Brasser, *Soldatenleven in de Indische Wildernis*, 24.

¹³⁸ Ibidem, 22-23, 33.

¹³⁹ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel VI, 44.

Hierbij waren zij uiteindelijk 32 uur op pad. Na nog een patrouille keerde de troep vervolgens doodmoe, verbrand en hongerig terug in het bivak. Ook konden de vele tochten bijdragen aan het optreden van verschillende gezondheidsklachten. Zo liep Velsing bijvoorbeeld niet alleen ring- en lintwormen op, maar kreeg hij ook een zware malaria-aanval.¹⁴⁰

Het Korps Marechaussees, waar Werner bij diende, was uitgerust met slechte karabijnen. Het wapen was namelijk zeer gevoelig en werd door een zandkorrel al direct onbruikbaar. Werner was hierover zeer ontevreden, zeker aangezien hij en zijn manschappen vaak door moerassige sawahs (rijstvelden) moesten ploeteren. Het gebeurde dan ook regelmatig dat er gevaarlijke situaties ontstonden doordat er niet meer op de karabijnen vertrouwd kon worden. Volgens Werner was het “een lam gevoel, compleet als schijf te moeten dienst doen”.¹⁴¹

Oehmke had daarentegen een betere ervaring met de oorlogsomstandigheden en de rol die het gouvernement daarin speelde. Zo sprak hij al in het voorwoord van zijn memoires uit dat hij hoopte dat eenieder, na het lezen van zijn memoires, de zorg die het gouvernement aan het leger besteedde, beter zou waarderen.¹⁴² Eén van de belangrijkste dingen die bijdroegen aan zijn positieve beeld was de afwisseling, zowel wat betreft de dienst als de omgeving. Zelf was hij namelijk op ongeveer heel Java, delen van Sumatra (Padang, de Padangsche bovenlanden en Atjeh), Bali, Lombok, Makassar en in de Molukken geweest. Tevens bekleedde hij verschillende functies, waaronder die van foerier, waarvan het takenpakket op zich al veel verschillende werkzaamheden omvatte. Volgens Oehmke werd er bovendien voor gezorgd dat de militairen zich in alle garnizoensplaatsen nooit hoefden te vervelen.¹⁴³ Zelfs door een primitief kamp, zoals dat te Seulimeum in Atjeh, liet Oehmke zich niet negatief beïnvloeden. Het was immers “voor troepen te velde doelmatig en voldoende”.¹⁴⁴

Holmes benadrukt ook de waarde die militairen, bijvoorbeeld na een lange, zware patrouille, kunnen hechten aan zoiets simpels als een bad en schone kleren. Dit kan wonderen doen voor hun moreel. Dit ervoeren en beschreven Brasser en Oehmke beiden. Zo stelt Brasser dat eenieder na het nemen van een bad en het verwisselen van de bemodderde en bezwete patrouillekleren voor droge en schone slaapkleding, alle vermoedenissen van de tocht direct weer vergat.¹⁴⁵ Ook Oehmke voelde zich hierdoor een stuk beter. Bij terugkomst in het bivak

---

¹⁴⁰ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel III, 75.

¹⁴¹ Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh’, 174.

¹⁴² Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, VII.

¹⁴³ Ibidem, 84-85.

¹⁴⁴ Ibidem, 130.

¹⁴⁵ Brasser, *Soldatenleven in de Indische Wildernis*, 27.

bleek hij eens volledig onder de parasieten te zitten. Nadat hij direct zijn haar bij de barbier had laten millimeteren, vertrok hij met een stel schone kleren richting de rivier:

“Hier ontdeed ik mij met een gevoel van welbehagen van de kledingstukken, die ik aan had (die gaf ik aan de golven prijs), wiesch en boende mijn lichaam onder overvloedig gebruik van groene zeep en – was toen een geheel ander mensch.”¹⁴⁶

Na deze tocht werd Oehmke ook lichamelijk zwakker. Vanaf dat moment had hij regelmatig koortsaanvallen en problemen met zijn buik. In februari 1900 was het zelfs zo hevig dat hij “aan den rand van het graf” stond. Desalniettemin relateert hij dit in zijn memoires en stelt hij zelf dat er maar weinig mensen waren die volledig gezond bleven en bovendien was de behandeling van zieke militairen in Indië zeer goed en zijn herstel daardoor voorspoedig.¹⁴⁷

Uit het hiervoor beschrevene wordt al duidelijk dat er dus verschillen waren in de manier waarop militairen omgingen met de soms barre oorlogsomstandigheden. Over het algemeen bestond het beeld binnen het NIL dat de inheemse militairen er beter tegen konden dan de Europeanen. De Europese militairen werden voornamelijk ingezet vanwege hun krachtigere uitstraling. Brassier beschrijft echter dat er ook wel Europeanen waren die zeer goed met de langdurige ontberingen om wisten te gaan. Hen bestempelde hij als zogenaamde “rimboerotten”.¹⁴⁸ Dit waren de mannen die al jaren in Atjeh waren en die volgens Brassier zelfs bang waren om ooit weer op bijvoorbeeld Java te moeten dienen. In Atjeh heerste, volgens deze rimboerotten, een minder strenge discipline. Na een zware patrouille konden zij bijvoorbeeld ongestraft hun geld uitgeven in de bivakkantine.¹⁴⁹

Kameraadschap, promotie en verhoudingen

Kameraadschap onder militairen wordt door veel academici (en veteranen) beschouwd als één van de belangrijkste invloeden op het ontwikkelingsproces van de militair. Zij zijn voor aanmoediging, gezelschap en overleving namelijk sterk afhankelijk van elkaar. De kameraden besteden dan ook zo ongeveer elk moment van de dag met elkaar. Bovendien kan een handeling van een loyale kameraad soms het verschil maken tussen leven en dood voor een militair.¹⁵⁰ Zo stelt Muir dat “the strongest bond which held a unit together in action was not drink or patriotism, or even training and discipline, important though they were, but group loyalty, the commitment of soldiers to each other, and their pride.”¹⁵¹ Ook Bourke benadrukt in haar boek de kracht van kameraadschap. Zij stelt dat deze sterke band vaak een belangrijke rol

---

¹⁴⁶ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 151.

¹⁴⁷ Ibidem, 151, 161.

¹⁴⁸ Brassier, *Soldatenleven in de Indische Wildernis*, 43.

¹⁴⁹ Ibidem, 165.

¹⁵⁰ Hynes, *The Soldiers' Tale*, 9.

¹⁵¹ Muir, *Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon*, 200.

speelt bij het bewerkstelligen van haat tegenover de vijand die dreigt het leven van een kameraad te ontnemen. Tevens zijn loyaliteit en vriendschap binnen een groep belangrijke redenen voor militairen om niet op te geven tijdens de oorlog. De ontberingen ervan worden door kameraadschap namelijk net iets dragelijker.¹⁵² Harari stelt bovendien zelfs dat de vriendschap tussen militairen vaak sterker en intenser is dan vormen van burgerlijke liefde tussen twee geliefden.¹⁵³

Werner beschrijft in zijn memoires de kameraadschap onder de marechausees. Hij stelt dat de verschillende optredens de militairen nader tot elkaar brachten:

“Een kameraadschap zoals bij ons, kan ook slechts daar ontstaan, waar alle uiterlijke aanspraken ophouden te bestaan, nl. op 't slagveld! Hij, die haar daar veroverd heeft, kan altijd rekenen op de achting zijner meerderen en op de liefde en toewijding zijner minderen.”¹⁵⁴

Zij konden op elkaar rekenen bij zowel het leven als de doodstrijd. Zijn kameraden steunden hem bijvoorbeeld zeer toen hij met een ernstige leverziekte in het ziekenhuis lag. Ter afscheid hadden zij bovendien een gouden zegelring voor hem gekocht. Voor Velsing was kameraadschap ook erg belangrijk. Uit deze vriendschappen putte hij steun en gezelschap wanneer een dienst zwaar en lang was. Ook konden de militairen belangrijke dingen van elkaar leren:

“De kameraadschap was in dien tijd perfect. Men deed aan coeducatie (sic) tevens. Er was nog geen promotie bij keuze, dus was niemand nog jaloersch of afgunstig op anderen en niemand verbeeldde zich achteruit gesteld te worden. Men verheugde zich in elkanders voorspoed. Men hielp elkander in tegenspoed.”¹⁵⁵

Ondanks dat de band tussen kameraden over het algemeen goed was en de militairen daar bovendien soms sterk van afhankelijk waren, was deze op sommige momenten ook erg kwetsbaar, vooral door de mogelijkheden tot bevordering. Zoals duidelijk wordt uit de bovenstaande uitspraak van Velsing, speelde het instellen van de promotie bij keuze een belangrijke rol bij de afbraak van de kameraadschap onder militairen. Dit systeem zorgde er, volgens Velsing, namelijk voor dat het onderscheiden of bevorderen van militairen willekeuriger gebeurde dan voorheen. Hij stelt dat het hierbij vooral belangrijk was dat je binnen, of in ieder geval dichtbij, de ‘Gouvernements-klied’ kwam. Dit had niet alleen nadelige gevolgen voor de kameraadschap, maar ook voor de bevolking:

---

¹⁵² Bourke, *An Intimate History of Killing*, 129-130.

¹⁵³ Harari, *The Ultimate Experience*, 230.

¹⁵⁴ Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marechausees in Atjeh’, 177.

¹⁵⁵ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel I, 34-35.

“Een gevolg daarvan was jalousie de metier. En nog erger gevolgen waren leugen, bedrog, geflatteerde rapporten, nepotisme, oogdienerij, “handige” aanvoerders die in ’t bivak bleven en krachtens hun rapporten zich bijna doodliepen, onderlinge afgunst en intriges om elkaar af te breken, het opvolgen-afbreek systeem en last not least! De bevolking werd het slachtoffer: er werd doodgeschoten om der rapporten wille!”¹⁵⁶

Oehmke stelt daarentegen dat de frictie tussen kameraadschap en promotie en de bijbehorende vriendjespolitiek ook al zichtbaar waren voor het instellen van de promotie bij keuze. Volgens hem gebeurde het voor 1900 nauwelijks dat militairen wegens getoonde goede diensten werden bevorderd. Praktisch al het kader werd toen namelijk nog gevormd op de kaderscholen. Doordat een zeer groot aantal militairen in aanmerking wilde komen voor promotie, konden de kaderscholen hoge eisen stellen aan hun kandidaten. Op de scholen zelf waren strenge regels ingesteld en was er veel concurrentie onder de militairen.¹⁵⁷ Zodoende was er altijd de mogelijkheid voor kandidaten onderling om elkaar af te troeven en de docent op fouten van anderen te wijzen. Deze werkwijze oefende grote invloed uit op de vriendschappen:

“Zo kweekte dit stelsel onder de kameraden haat en nijd, de meest onkameraadschappelijke (sic) gevoelens. Maar de narigheid beperkte zich niet slechts tot de diensturen, doch verbitterde ook den weinigen vrijen tijd, dien men had.”¹⁵⁸

Bovendien veranderde dit, volgens Oehmke, de kameraden in ogendienaren. Iedere militair wilde er namelijk voor zorgen dat hij in een goed daglicht kwam te staan bij de docenten. Zo zorgden de meeste militairen ervoor dat zij in hun vrije tijd niet uit gingen maar met studieboeken in hun hand gezien werden, zodat zij wellicht een streepje voor zouden hebben op hun kameraden.¹⁵⁹

Door het afronden van meerdere opleidingen aan de kaderschool wist Oehmke uiteindelijk op te klimmen tot adjudant-onderofficier in 1900. Uit zijn memoires lijkt het er echter op alsof dit verder geen moeilijkheden of grote veranderingen teweegbracht. Daarentegen werd Velsing wel in sterke mate beïnvloed door zijn drang om hogerop te komen. Nog geen jaar nadat hij voor het eerst de nadelige gevolgen van de promotie bij keuze had gemerkt, werd hem zelf ook een dergelijke mogelijkheid geboden. De beruchte Van Daalen benaderde hem namelijk voor een vertrouwenspost. Hij greep dit direct aan omdat hij kans zag hiermee naam te maken: “Ik zag niets meer, dan visioenen van beroemdheid en nam het air aan van lui van de “kliek”. M.a.w. ik stak mijn neus in den wind, stelde me boven het gros

---

¹⁵⁶ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel V, 24-25.

¹⁵⁷ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 68.

¹⁵⁸ *Ibidem*, 72.

¹⁵⁹ *Ibidem*, 72.

mijner collega's en wenschte dat mijn meening zou bovendrijven."¹⁶⁰ Het duurde echter niet lang voordat Velsing vervolgens merkte dat ook hij hierdoor de kameraadschappelijke band op het spel had gezet. Door zijn focus op roem en prestige was hij hun vriendschap en respect verloren:

"Geen kameraad heeft mij kunnen behoeden voor mijne feilen, geen kameraad heeft mij willen leiden; allen waren verzet op mijn ondergang. Zoo voelde ik dat toen. [...] Met zulke gevoelens ging ik op reis, eenzaam voelde ik me, zoo echt eenzaam, veroordeeld, verlaten en vergeten."¹⁶¹

Binnen het NIL genoten de marechassees veel aanzien. Al na zijn eerst patrouille werd Werner gevraagd of hij zin had om bij het Korps Marechassees te komen. Werner antwoordde direct instemmend omdat hij alles aan dit korps mooi vond. Het uniform onderscheidde zich van het gewone en door de rentjong en de klewang kreeg hij een "krijgshaftig uiterlijk". Ook het kampement en de kamers waren mooi en enkel de beste en dapperste militairen, die al regelmatig in gevecht waren geweest, waren lid van de troep.¹⁶² Deze status wilde de marechassees nog wel eens, soms ten koste van hun relatie met de andere militairen, naar het hoofd stijgen. In 1892 werd de trambaan regelmatig vernield door de vijand wanneer zij probeerde binnen de linie te komen. Werner beschrijft één van de nachtelijke gevechten waaraan de marechassees een einde moesten maken. Er was weinig zicht, maar desalniettemin wisten zij zeven Atjehers te doden, een groot aantal te verwonden, de rest te verdrijven en bovendien de gestolen lasplaten en een aantal wapens van de vijand mee te nemen. Dit succes stemde de marechassees uiterst tevreden bij hun terugkomst in Koeta-Radja:

"Daar staken wij zooveel klewangs en rentjongs als maar mogelijk was, in onzen koppel, en paradeerden voorbij de kameraden van het 12^e, die ouder gewoonte, met de recrutenschool en het aardappelschillen de tijd verdreven. Vriendelijk waren de blikken bepaald niet die zij ons toewierpen."¹⁶³

Terbeest vroeg ook overplaatsing aan naar de marechassees omdat hij wilde genieten van de vele bijbehorende voordelen, zoals een dubbel salaris en meer vrijheid. Hij stelt dat je bij de marechassees bijna een burger kon wanen. Zo waren er geen commando's of reveille en zorgde iedereen voor zichzelf, ook tijdens patrouilles. Daar het korps slechts bestond uit de beste militairen kon dit ook prima. Volgens Terbeest was er een goede kameraadschap onder de militairen en vertrouwden zij elkaar volledig, hoewel zij veel verschillende etnische

---

¹⁶⁰ NIMH, 534 'De koloniale eeuw', inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel V, 30.

¹⁶¹ Ibidem, deel VIII, 28-30.

¹⁶² Werner, 'Drie en een half jaar bij de marechassees in Atjeh', 144-145.

¹⁶³ Ibidem, 159-161.

achtergronden hadden.¹⁶⁴ Rond 1904 werd Terbeest met de marechausees gedetacheerd in Sabang. Hier was op dat moment de Nederlandse marine ook ruimschoots aanwezig. De onderofficieren van dit krijgsmachtdeel waren zeer verbaasd over de hoeveelheid vrijheid die hun collega's bij de marechaussee werd gegeven. Terbeest legt in zijn memoires uit dat deze gemoedelijke sfeer tussen officieren en onderofficieren ervoor zorgde dat zelfs de zwaarste diensten redelijk gemakkelijk en met een hoog moreel verricht konden worden. Het vertrouwen tussen de rangen was namelijk goed en iedereen stond altijd voor elkaar klaar.¹⁶⁵

Deelconclusie

In dit hoofdstuk is gebleken dat er vijf categorieën ervaringen centraal staan in de Atjeh-memoires: het militaire optreden en het slagveld, de omgang met gewonden en doden, de guerrillastrijd, oorlogsomstandigheden en (de relatie tussen) kameraadschap, promotie en aanzien. De eerste opmerking die hierop volgt is dat Harari zich bij de belangrijkste militaire ervaringen niet expliciet richtte op de oorlogsomstandigheden en de guerrilla. Vermoedelijk kwamen beide aspecten in deze memoires zo duidelijk naar voren omdat het gaat over specifieke kenmerken van de situatie te Atjeh. Er was bijvoorbeeld een intens tropisch klimaat en geen duidelijk gevechtsfront. In de memoires wordt in het bijzonder veel aandacht besteed aan de invloed die vooral dit soort ervaringen had op de verslechtering van het moreel en de fysieke gesteldheid van de troepen. Uit de beschreven ervaringen wordt bovendien duidelijk dat de militairen veel waarde hechtten aan eer, aanzien, waardering en heldhaftigheid. Dit is terug te zien bij verschillende ervaringen. Bijvoorbeeld bij het enthousiasme om eindelijk de vuurdoop te ondergaan, om eindelijk ook de kans te krijgen deel te nemen aan de actie en eigen heldenverhalen te creëren. Maar ook kon deze eerezucht de kameraadschap op het spel zetten. Bovendien was aanzien een belangrijke drijfveer om bij het Korps Marechausees, de beste en dapperste militairen, te horen.

Dit hoofdstuk biedt tevens inzicht in de manier waarop de militairen hun ervaringen hebben verwoord. In het vorige hoofdstuk werd ingegaan op de verschillen in inhoud en schrijfstijl tussen vroegmoderne en moderne memoires. Harari stelt dat deze veranderingen optraden door de culturele invloeden rond 1750 vanuit de Romantiek en de Culture of Sensibility. Deze ontwikkelingen waren volgens Harari een belangrijk onderdeel van de omwenteling in de manier waarop militairen tegen oorlogen aankeken. De kenmerken die hij verbindt aan de moderne memoires zijn ook zichtbaar in de bestudeerde Atjeh-memoires (bij de één wellicht duidelijker dan bij de ander, maar dit wordt behandeld in het volgende

---

¹⁶⁴ Terbeest, *Atjeh-herinneringen*, 14-15.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 47-48.

hoofdstuk en de conclusie). Zo besteden de Atjeh-militairen ten eerste aandacht aan het beschrijven van zintuigelijke gewaarwordingen en hun gevoelens. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in verschillende beschrijvingen die gegeven worden over het ervaren van de vuurdoop. Ook het genot dat aan het baden beleefd kon worden na een lange tocht is een goed voorbeeld. De militairen voelden zich dan als het ware herboren. Persoonlijke gevoelens komen tevens tot uiting bij het belang dat aan kameraadschap werd gehecht alsmede in de gekwetstheid van de militairen als deze door promotie en aanzien werd beïnvloed. Het tweede kenmerk dat Harari aantoonde heeft betrekking op beschrijvingen van angst en moed. De Atjeh-militairen lieten deze gevoelens wederom blijken in hun omgang met de vuurdoop. Zo konden zij hierbij zeer zenuwachtig zijn uit angst voor het onbekende. Bovendien blijkt de angst uit beschrijvingen over het bewustzijn van de eigen sterfelijkheid. Hier kwam echter vaak ook moed bij kijken. Zo bleek dapperheid bijvoorbeeld wanneer de militairen hun menselijke neiging om in gevaarlijke situaties rechtsomkeert te maken konden onderdrukken.

Ten derde werden beschrijvingen van menselijke leed in memoires volgens Harari gedetailleerder en sympathieker na 1750. Voor de bestudeerde militairen zijn deze eigenschappen onder andere zichtbaar in hun gebruik van woorden zoals 'slachting' en gedetailleerde uitdrukkingen, waarin bijvoorbeeld de bloederigheid en de invloed van een verwonding op het lichaam duidelijk worden. Tevens blijkt dit uit de omgang van de militair met dergelijke situaties. De aanblik van doden en gewonden paste bijvoorbeeld niet in de romantische verwachtingen van de oorlog waardoor er zelfs even getwijfeld werd aan de rechtvaardigheid ervan. Tot slot ging Harari in op de weergave van de natuurlijke omgeving. Dit aspect kon een sterke invloed hebben op de beoordeling van de oorlogservaring. Om deze reden wordt dit besproken in het volgende hoofdstuk in combinatie met de algehele waardering van de militairen.

Hoofdstuk 3 – Ontgoocheling & groei

In dit derde en laatste hoofdstuk komen de oorlogservaringen van de militairen weer samen tot één verhaal. In het vorige hoofdstuk is aan de hand van verschillende thema's duidelijk geworden welke ervaringen centraal stonden in de bestudeerde memoires. Tevens toonde deze analyse aan hoe de militairen de gebeurtenissen verwoordden, waarbij het kenmerkend was dat dit vaak gedetailleerd, met empathie en met aandacht voor hun persoonlijke gevoelens gebeurde. In dit deel wordt beschreven hoe zij de verschillende ervaringen, alsmede de algehele oorlogservaring, waardeerden. Hierbij ligt de focus op de manier waarop zij als persoon hierdoor fundamenteel konden veranderen. Harari stelt dat hiervoor over het algemeen drie belangrijke type plots zichtbaar zijn: het positieve groei-, het negatieve ontgoochelings- en het combinatieplot. Bovendien biedt deze analyse de mogelijkheid om de theorie van Harari, zoals weergegeven in hoofdstuk één, te toetsen. Oftewel, in hoeverre zagen deze militairen de Atjeh-oorlog als de ultieme ervaring en waren zij zich bewust van de impact die het had en zou hebben op hun persoonlijke ontwikkeling?

Ontgoocheling

Een ontgoochelingsplot komt tot uitdrukking in de memoires van de militairen die door de oorlogservaring op een negatieve manier zijn beïnvloed. Zoals in hoofdstuk één uitgebreider is beschreven, is er een aantal kenmerkende eigenschappen van dit type verhaallijn. Belangrijk hierbij is dat het romantische beeld dat de militairen op voorhand hadden van de oorlog door de gebeurtenissen (langzaam) is gesneuveld. Hierbij creëren zij steeds vaker het beeld dat militairen eigenlijk ook meer slachtoffers dan helden zijn. In deze memoires wordt de oorlogsellende met veel details beschreven en is er aandacht voor de gruwelijke daden gepleegd door het eigen leger. Bovendien worden er kritische vragen gesteld over het leiderschap en de rechtvaardigheid van de oorlog en halen militairen vaak ook juist de positieve aspecten, zoals kameraadschap, onderuit. Uiteindelijk raken ze door de oorlogservaring verbitterd en gedesillusioneerd over zowel oude en nieuwe idealen.

De ontgoocheling van Velsing

De memoires van Velsing bevatten duidelijke kenmerken van Harari's ontgoochelingsplot. Hierbij is belangrijk om ten eerste op te merken dat zijn werk, zeker in vergelijking met de andere bronnen, heel goed zijn persoonlijke ervaring weergeeft, waarbij hij regelmatig reflecteert op gebeurtenissen en zijn gevoelens beschrijft. Een verklaring voor dit verschil zou kunnen zijn, dat Velsing's memoires niet zijn gepubliceerd en dat het er op lijkt dat hij ze voornamelijk voor zichzelf, bijvoorbeeld om de gebeurtenissen te verwerken, schreef.

Daarentegen is het niet zo dat Velsing om deze reden ook veel opener en gedetailleerder schreef dan de andere militairen. Zoals in het vorige hoofdstuk al duidelijk werd, schreven ook de anderen in hun memoires bijvoorbeeld over geweld en de aanblik van doden en gewonden. Een andere kanttekening is dat Velsing duidelijk maakt dat hij tot op zekere hoogte in zijn eerste dienstjaren ook wel als persoon groeide. Zo was hij bijvoorbeeld nog erg jong toen hij in 1898 als tweede luitenant in Atjeh werd geplaatst. Hij werd goed opgevangen en opgeleid door zijn oudere collega's, vond kameraadschap en voelde zich al snel thuis. Er waren direct mogelijkheden om veel ervaring op te doen door middel van hinderlagen en patrouilles waardoor hij bovendien al snel gewend raakte aan vijandelijke beschietingen.¹⁶⁶ Hoewel zijn eerste indruk van de dienst in Atjeh positief was, waren er wel ook al tegenslagen. Desalniettemin stelt Velsing dat hij in deze beginfase door iedere ervaring, zowel de positieve als negatieve, volwassener en zelfverzekerder werd:

“Elke ervaring die men opdoet is goed, vooral ongunstige en onaangename voor zich zelve!: Dat staalt het karakter: Men leert tegenspoed verdragen en moppert vanzelf minder. Zoo redeneerde ik toentertijd en die opvatting heeft mij werkelijk veel kracht gegeven om door te zetten waar ik anders de neiging zou hebben gekregen om te wankelen.”¹⁶⁷

Toch overheersen uiteindelijk de negatieve gevoelens in Velsing's verhaal. Naarmate de oorlogsjaren vorderen, beschrijft hij vaker in zijn memoires hoe hij verhardde en cynischer werd. Een belangrijk aspect van de Atjeh-oorlog waar zijn verwachtingen niet van waargemaakt konden worden, was zijn behoefte om onderscheiden en gepromoveerd te worden voor zijn prestaties. Uit zijn beschrijvingen blijkt dat hijzelf (maar ook een deel van de andere militairen) hierbij voornamelijk slachtoffer werd van het instellen van de promotie bij keuze. Hierdoor werd bovendien het eerder door hem als positief beschreven ideaal van kameraadschap aanzienlijk teniet gedaan. Door deze ontwikkeling konden militairen minder op elkaar rekenen en waren oud-kameraden bijvoorbeeld bereid om elkaar af te kraken om zelf beter uit de verf te komen. Dit overkwam ook Velsing. Nadat hij de vertrouwenspost onder Van Daalen had aangenomen, merkte hij dat al zijn oude kameraden belust waren op zijn ondergang. Dit trok hij zich zo sterk aan dat hij tegen die tijd zichzelf ook al had opgegeven:

“Ik vond dat 't wel was geweest en dat het leven ook de moeite van 't leven niet waard was; niets als teleurstelling bracht het mee en alle begrippen van liefde, geluk, eer, bleken zoo betrekkelijk te zijn, dat men tot de “boffers” moest worden gerekend als men daarvan iets constants merkte.”¹⁶⁸

---

¹⁶⁶ NIMH, 534 'De koloniale eeuw', inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel II, 36.

¹⁶⁷ Ibidem, deel I, 7-8.

¹⁶⁸ Ibidem, deel VIII, 28.

Velsing besteedt ook aandacht aan oorlogsellende en de gewelddadigheden die hij zelf beging. Vooral het lijden van (voor een deel onschuldige) Atjehers in Rikit Goep tijdens het optreden van de marechaussees beschrijft hij met emotie en veel details, bijvoorbeeld over de verminking van lichaamsdelen. Bovendien stelt hij ook de fusillade die hij zelf uitvoerde ter discussie door te stellen dat hij deze nooit zou kunnen verantwoorden tegenover God.

Er waren echter ook zeer invloedrijke gebeurtenissen in Velsing's persoonlijke leven. Het is zelfs aannemelijk dat deze uiteindelijk doorslaggevend waren voor zijn ontgoocheling. Zowel zijn vader als dochttertje overleed tijdens de oorlog. Op belangrijke punten had hij altijd met zijn vader van mening verschild en toen hij overleed kon Velsing hem niet meer vertellen dat hij het inmiddels steeds vaker met hem eens was. Hierdoor veranderde voor een deel ook hoe Velsing zichzelf zag:

“Deze groote verdrietige teleurstelling ben ik nooit te boven gekomen en steeds heb ik, waar het te pas kwam, tegen allen die mij lief en dierbaar waren, uitgesproken die spijt, die grief en die teleurstelling, het niet kunnen in het gelijk stellen van mijn vader! [...] Maar steeds ben ik ook daardoor te weten gekomen hoe zeer ik op mijn vader geleek, ook qua karakter en capaciteiten. En dat blijkt me nu nog steeds meer en meer! Er is ook veel overeenkomen in onze levensfasen!”¹⁶⁹

Zijn dochttertje overleed aan cholera en het lukte hem niet om zich neer te leggen bij dit verdriet. Hij werd cynisch en sloot zijn hart voor alles en iedereen om zich heen. Bovendien kwam hij hierdoor in opstand tegen alles wat met godsdienst te maken had en ontstond er bij hem, als reactie op zijn eigen verdriet, “een zucht tot laten lijden van anderen”.¹⁷⁰ Hierna vervreemde hij ook van zijn vrouw waardoor zij na de scheiding naar haar ouders op Java vertrok.¹⁷¹ Dit alles in combinatie met zijn onbehulpzame oud-kameraden zorgde ervoor dat Velsing zich eenzaam voelde.

De memoires eindigen abrupt waardoor geen duidelijke uitspraken gedaan kunnen worden over de manier waarop hij de nasleep van de oorlog ervoer. Bovendien reflecteert hij tijdens het schrijven nauwelijks op zijn leven van dat moment. Het enige dat hij wel benoemt, is dat de ouderdom ondertussen was ingetreden waardoor hij fysiek minder waard was. Daarenboven stelt hij dat hij graag terug in de tijd zou gaan zodat hij andere keuzes kon maken:

“Maar! geen stap op de afgelegde levensbaan kan men terugdoen! Onverbiddehard is het leven en onverbiddehard schrijdt de tijd voort! Terug in het stof! .... en ik heb nog zoveel te doen! Zeg ik dan.... Zal mij de tijd gelaten worden om nog alles te doen en mede te maken, wat ik zoo gaarne wensch?”¹⁷²

---

¹⁶⁹ NIMH, 534 ‘De koloniale eeuw’, inv. 35, Memoires van M.T. Velsing, deel II, 52.

¹⁷⁰ Ibidem, deel IV, 38-39.

¹⁷¹ Ibidem, deel VII, 140.

¹⁷² Ibidem, deel I, 28.

Het is onduidelijk waar Velsing precies op doelt, maar het is wel duidelijk dat hij spijt heeft van dingen die hij heeft meegemaakt of gedaan. Uit dit citaat blijkt bovendien dat Velsing hoogstwaarschijnlijk teleurgesteld was en het betreurde dat hem niet genoeg tijd werd gelaten, zeker gezien zijn fysieke gesteldheid, om de dingen die hij wilde doen uit te voeren.

Groei

Een tweede mogelijkheid is dat de memoires bestaan uit een positief, groeiplot. Kenmerkend hierbij is dat de auteur laat zien dat hij is veranderd van jong en naïef naar wijs en volwassen. In dit type verhaal worden ervaringen beschouwd als belangrijk moment om te leren en als persoon hierdoor te groeien. Oorlogen zijn dan de leerschool bij uitstek, doordat het avontuurlijke mogelijkheden biedt om alles uit het leven te halen. Belangrijke positieve aspecten van een oorlog die vaak terug zijn te zien in verhalen met het groeiplot zijn bijvoorbeeld: kameraadschap, mannelijkheid, vaderlandsliefde, heldhaftigheid en de natuur. *Combat flow* is binnen dit type verhaal ook een belangrijk begrip. Wanneer een militair in een dergelijke flow zit, gaat hij volledig op in het moment en de intensiteit ervan. Hierdoor is hij vaak meer gefocust en efficiënter wat ook ten goede komt aan het moreel en de omgang met ellende en barre omstandigheden.

De groei van Oehmke

Oehmke is een goed voorbeeld van een militair waarbij de oorlogservaringen in belangrijke mate en op een positieve manier bijdroegen aan zijn persoonlijke ontwikkeling. Als eerste blijkt dit uit het romantische beeld dat hij had van de oorlog en zijn motivatie om eraan deel te nemen. Hij was nog erg jong toen hij de keuze maakte zijn geboorteland Duitsland te verlaten om zich aan te melden bij het Nederlands-Indisch Leger. Hij wilde iets van de wereld zien en was op zoek naar avontuur. Bovendien maakt hij duidelijk dat, hoewel het in het begin nog allemaal spannend en onwennig was, het leven als militair gelukkig snel kon voldoen aan zijn verwachtingen: “Ook prikkelde het ongewone, het nieuwe van den toestand, mijn naar romantiek snakkenden geest” en over zijn eerste proefmars, nog in Nederland, waarbij de militairen volledig in tenue verschenen en de burgers hen vreemd aankeken, schreef hij: “mij kwam de zaak echter zeer romantisch voor en ik vatte mijn taak hoogst ernstig op.”¹⁷³

Bij het analyseren van zijn memoires werd het al vrij snel duidelijk dat Oehmke zich niet snel uit het veld liet slaan en daardoor zijn positieve kijk op de wereld en de oorlog wist te behouden en soms zelfs verder te ontwikkelen. Dit werd bijvoorbeeld verduidelijkt door zijn houding jegens bevordering. Op zijn vierentwintigste werd het hem tijdens de opleiding tot foerier duidelijk dat hij inmiddels te oud was geworden om daarna nog officier te worden. Dit

---

¹⁷³ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 7, 12.

wist hij echter te relativieren door de wijze filosofische les die hij had geleerd en waaraan hij een praktische kijk op het leven overhield: “Ik ben n.l. van oordeel dat niet van de maatschappelijke positie of van het meerder of minder groote bezit van banknoten de werkelijke waarde van den mensch afhankelijk is”.¹⁷⁴ Oehmke vond dat als hij dan toch in een lagere functie bleef, dat hij deze dan gewoon waardig uit moest voeren. Door deze houding verliep zijn dienst altijd goed en was de verstandhouding met zijn superieuren prima.¹⁷⁵

Oehmke was zich bovendien sterk bewust van de kansen die bepaalde oorlogssituaties hem boden om te kunnen groeien. Oehmke werd in 1896 als foerier op Padang geplaatst waar de dienst op dat moment erg chaotisch verliep door de onrust die heerste in Atjeh. Er moest namelijk worden gezorgd voor een goede doorstroming van zowel de militairen die uit Atjeh werden geëvacueerd als diegene die er ter versterking juist heen moesten. Bovendien kreeg hij direct extra, zware taken omdat hij de sergeant-majoor moest vervangen:

“Leeren wat te leeren was, oogen en ooren openhouden en alle krachten inspannen, om geen straf voor slecht werk op te loopen, dat was dus de leuze, of, zooals de kolonialeen het kort en krachtig uitdrukken: Pompen of – verzuipen!”¹⁷⁶

De duidelijk positieve invloed die de natuur op hem had, benoemt Oehmke, hoewel vluchtig, ook in zijn memoires. Hij noemt het eilandenrijk “paradijsachtig schoon” en wilt zich er eigenlijk niet aan wagen om het te proberen te omschrijven: “mijn pen zou daarvoor te zwak zijn”.¹⁷⁷ Hij benoemt echter wel dat hij van het landschap genoot tijdens de patrouilles in Atjeh en dat hij dit associeerde met verschillende vakanties. Op het moment dat hij uiteindelijk in 1902 naar Ceram werd overgeplaatst, kon hij zijn geluk niet op, mede door het landschap van het eiland:

“Heerlijk vooruitzicht! Ik zou het leven op de buitenposten, en wel op een der meest afgelegene, met al zijn genietingen en ontberingen, met zijn wisselvalligheden en zijn verlatenheid leeren kennen! De natuur in haar oerstaat, nog niet door den mensch ontwaard [...] zou zich aan mijn gretig oog vertoonen.”¹⁷⁸

De positieve houding van Oehmke roept al snel vragen op met betrekking tot de omgang met geweld. Hoewel hij hier in zijn memoires niet heel veel aandacht aan besteedt, beschrijft hij in het hoofdstuk waar hij ingaat op het militaire optreden te Atjeh, wel op emotionele wijze hoe het voor hem was om doden en gewonden te zien. Hij vond dit afgrijselijk, werd er misselijk

---

¹⁷⁴ Oehmke, *Twaalf jaren koloniaal*, 75.

¹⁷⁵ Ibidem, 75.

¹⁷⁶ Ibidem, 91.

¹⁷⁷ Ibidem, 35-36.

¹⁷⁸ Ibidem, 163.

van en had wel even de tijd nodig om het te verwerken.¹⁷⁹ Hoewel dit hem dus zeker niet onberoerd liet, zorgde dit soort ervaringen er echter niet voor dat Oehmke in het algemeen gedesillusioneerd raakte. Vermoedelijk was dit doordat hij slechts een deel van zijn diensttijd doorbracht in oorlogsgebied. Het overige deel besteedde hij bijvoorbeeld op de kaderscholen of in gebieden waar minder of helemaal niet werd gevochten, zoals op (delen van) Java. Hierdoor was zijn dienst over het algemeen vol afwisseling en prettig.¹⁸⁰

Oehmke sluit zijn memoires af door duidelijk te maken dat hij zich zelf ook wel degelijk bewust was dat de oorlog voor hem een positieve ervaring is geweest waarin hij veel heeft kunnen leren. In 1900 werd hij ernstig ziek waarna hij met tijdelijk verlof naar Europa ging. Hier bezocht hij zijn ouders die hij op het hart drukte dat het goed met hem ging, de dienst hem goed beviel en dat hij “er geen oogenblik berouw over had, koloniaal te zijn geworden”.¹⁸¹ Binnen twee maanden was hij helemaal beter en dolgelukkig toen hij weer werd goedgekeurd voor dienst in Nederlands-Indië, gedetacheerd op Ceram. Over deze laatste periode stelt hij dat het twee jaren van genot waren, vol afwisseling en dat het was alsof hij het leven intensiever leefde “naarmate het van tijd tot tijd gevaar liep en feitelijk door het overwinnen van moeilijkheden en bestrijden van gevaren telkens opnieuw veroverd moest worden”.¹⁸² Toen hij in 1907 wederom werd afgekeurd wegens ziekte keek hij terug op twaalf jaren vol “opgewektheid en tevredenheid”.¹⁸³

De groei van Werner

Het is lastig om duidelijke uitspraken te doen over de algehele persoonlijke ontwikkeling van Werner. Hij beschrijft namelijk slechts een klein deel van zijn tijd te Atjeh waarbij hij zich bovendien focust op zijn ervaring specifiek met militaire optredens. Echter, er zijn wel duidelijk elementen van Harari's groeiplot zichtbaar in zijn memoires. Zo had én behield Werner een positief en romantisch beeld van de oorlog. Hij was met hart en ziel militair en had zich voorgenomen te genieten van alle heerlijkheden, waaronder eervolle vermeldingen, die het soldatenleven te bieden had. Zijn verwachtingen waren dan ook groots toen hij aankwam in Atjeh. Aan het begin mocht hij met zijn bataljon alleen maar saaie garnizoensdiensten verrichten. Even leek het er dus op dat de voorstelling die Werner van het oorlogsleven had gemaakt een desillusie zou worden. Vrij snel kreeg hij echter alsnog het bevel dat hem “in den zevenden hemel verhief”¹⁸⁴: overplaatsing naar een bewakingsdetachement

---

¹⁷⁹ Oehmke, *Twaalf jaren* koloniaal, 136.

¹⁸⁰ Ibidem, 84.

¹⁸¹ Ibidem, 163.

¹⁸² Ibidem, 204-205.

¹⁸³ Ibidem, 206.

¹⁸⁴ Werner, 'Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh', 141.

waarbij hij zijn eerste patrouilles liep. Uit de rest van zijn beschrijvingen over zijn diensttijd blijkt dat zijn verwachtingen alsnog waargemaakt konden worden. Het werd inderdaad een intense, levendige periode waarin hij genoot van de spannende gevechtsmomenten en de kansen die hij kreeg.

De belangrijkste kans voor hem was hoogstwaarschijnlijk dat hij werd uitgekozen om te dienen bij het Korps Marechaussees. Nu was hij deel van de troep met de beste en dapperste mannen en ondervond hij het positieve ideaal van heldhaftigheid. Dit kwam mede door zijn krijgshaftige uiterlijk in zijn nieuwe uniform met de rentjong en klewang. Bovendien kon hij als marechaussee veel nieuwe dingen leren en in elk geval als militair groeien. Het korps kreeg namelijk, ondanks dat het zware en gevaarlijke diensten waren, veel vrijheid om zelfstandig te handelen. Het korps trad, zo blijkt uit de beschrijvingen van Werner, vaak hardhandig op. Het “schoonvegen” van vijandelijke gebieden was dan ook voor hen “een kolfje naar hun hand”.¹⁸⁵ Werner besteedt in zijn herinneringen nauwelijks aandacht aan de ervaring van het zien van doden en gewonden. Door de manier waarop hij optredens beschrijft wordt het echter aannemelijk dat hij hierdoor niet echt negatief werd beïnvloed. In hoofdstuk twee werd een optreden beschreven waarbij Werner zich tevreden stelde met het verbranden van enige bentengs doordat de vijand zich helaas niet liet zien. Bovendien zag hij dergelijke optredens als goede momenten om eervolle vermeldingen te verdienen.¹⁸⁶ Het uiteindelijke krijgen van de Militaire Willemsorde zal ongetwijfeld ook hebben bijdragen aan zijn positieve houding. Een ander positief element van de oorlog die hij terugzag, was de goede kameraadschap onder de marechaussees:

“Ons brachten deze gevechten evenwel tot het bewustzijn wat het is, soldaat te zijn, en zij droegen er ook het hunne toe bij om eene uitmuntende kameraadschap onder ons in 't leven te roepen; eene kameraadschap waarop men rekenen kon bij het leven en – menige brave jongen dikwijls zelfs in zijn doodsstrijd.”¹⁸⁷

Tot slot kan benoemd worden dat het begrip *combat flow* voor een deel ook is terug te zien in Werners memoires. De manier waarop hij zijn eerste handelingen en gevoelens beschrijft ter voorbereiding op de eerste gevechten hebben hier namelijk wel iets van weg. Het besef dat de patronen die je gebruikt, bedoeld waren voor mensen in plaats van een oefening vond hij wonderlijk en bovendien beschrijft Werner de alertheid waarin hij verkeerde, waardoor hij direct handelde bij het horen van geluiden: “Dan was 't mij, als ging er mij een vuurstraal door

---

¹⁸⁵ Werner, 'Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh', 158.

¹⁸⁶ Ibidem, 143, 144-145, 158.

¹⁸⁷ Ibidem, 176.

't hoofd en het geweer werd bliksemsnel aangelegd".¹⁸⁸ Bij de *combat flow* gaat het ook om deze intense, opgewonden gevoelens, de alertheid en het volledig opgaan in het moment. Harari gaat er echter ook vanuit dat militairen door deze gemoedstoestand zeer efficiënt hun taken kunnen uitvoeren. Bij Werner spelen zenuwen nog een rol bij deze eerste gevechten, maar het is goed mogelijk dat wanneer deze afnamen, hij wel degelijk zeer efficiënt kon optreden doordat hij zo sterk gefocust was.

Combinatie

Het combinatieplot van Terbeest

De memoires van Terbeest bevatten kenmerken van zowel groei als ontgoocheling en zijn daardoor een goed voorbeeld van Harari's combinatieplot. Zijn ontwikkeling lijkt vooral afhankelijk te zijn van het soort ervaring dat hij opdeed waardoor groei en ontgoocheling elkaar gedurende zijn diensttijd afwisselden. Hij was al ruim zes jaar in dienst in de Indische archipel toen hij zelf overplaatsing aanvroeg naar Atjeh. Hij was klaar voor iets nieuws en meer avontuur. In eerste instantie wordt vooral het positieve verhaal duidelijk. Zo stelt hij ten eerste dat hij militaristisch was opgevoed en dat de lectuur die de militairen lazen daar verder aan bijdroeg. Hieruit kan worden opgemaakt dat zijn initiële houding tegenover het gebruik van het leger positief was.¹⁸⁹

Ten tweede wilde hij, net als Werner, ook graag dienen bij het Korps Marechaussees. Zijn verzoek tot overplaatsing werd ingewilligd. Ook Terbeest vond het namelijk een eer om tot de beste militairen te behoren. Hij kon én moest er ook veel leren want diegenen die het niet volhielden werden direct teruggezonden naar hun oude brigade. Bovendien stelt ook Terbeest dat eenieder bij de marechaussees veel vrijheden genoot waardoor je leerde om goed voor jezelf te zorgen, zowel in het bivak als op patrouille. Het element uit het groeiplot van het belang van kameraadschap is bij zijn groep ook terug te zien. Dit was namelijk "dik in orde" en Terbeest behandelde bovendien de inheemse troepen (en de bevolking) altijd rechtvaardig waardoor er een goede verstandhouding was en hij ook van hen en hun cultuur veel kon opsteken.¹⁹⁰

Het belang van de natuurlijk omgeving binnen het groeiplot werd al even aangekaart bij Oehmke, maar dit is nog duidelijker zichtbaar in de memoires van Terbeest. In de Indische archipel kon je bijvoorbeeld gemakkelijk eens op wilde (en voor Nederlanders vreemde) dieren stuiten. Zo kwam Terbeest tijdens een patrouille met zes brigades uit op een plateau waar zij op slechts honderd meter afstand een kudde van vijftig olifanten zagen. Deze waren vrolijk aan

---

¹⁸⁸ Werner, 'Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh', 141.

¹⁸⁹ Terbeest, *Atjeh-herinneringen*, 7.

¹⁹⁰ *Ibidem*, 14-15, 29-31.

het trompetteren en met elkaar aan het spelen. Terbeest beschrijft hoe iedereen hier zo van onder de indruk was dat zij zeker een kwartier vol belangstelling aan de grond genageld stonden. Hij geeft ook een beschrijving van een meer. De Laut Tawar ligt op 1200 meter hoogte en is omringd door bergen van ruim 1600 tot 1800 meter hoog. Bovendien begint hier de rivier Peusangan die zich een weg door de bergen heen baant. Dit soort natuurschoon bleef voor Terbeest altijd een fijne herinnering aan Atjeh, want “hier voelde men de weldadige uitwerking op den geest, door het aanschouwen van deze prachtige natuurbeelden.”¹⁹¹

Bij de houding van Terbeest ten opzichte van het militaire optreden en de slachtoffers wordt duidelijk dat hij ook wel enigszins ontgoocheld raakte. Zijn houding was tweeledig, want enerzijds schept hij een deels romantisch beeld waarbij hij tevens stelt dat slachtoffers een logisch gevolg zijn. Zo schrijft hij over een optreden waarbij een vijandelijk hoofd gearresteerd moest worden, maar uiteindelijk werd “neergesabeld”: “Het toneel van dezen korten strijd bood, in den tropischen nacht bij het fakkellicht, een fantastisch gezicht”¹⁹² en over voorbeelden waarbij de in herendienst werkende Atjehers probeerden wapens van de infanterie buit te maken, schrijft hij slechts: “Van zelf ging dat met bloedvergieten gepaard aan beide zijden”.¹⁹³ Anderzijds beschrijft hij één specifiek optreden juist op een manier die erg goed past binnen het ontgoochelingsplot, namelijk met oog voor details en gevoelens. Bovendien besteedt hij ook nadrukkelijk aandacht aan zijn eigen aandeel hierin. Dit gaat over het optreden waarbij Terbeest en de marechassees de Atjehse bevolking moesten helpen om een prinses en haar minnaar uit elkaar te halen. Hij ervoer het voorval als onaangenaam en het liet een enorme indruk op hem achter. Hij beschrijft ook goed dat hun liefde zo sterk was dat zij bereid waren om hiervoor samen te sterven. “Ze fluisterden elkander het een en ander toe, de ringen werden van de vingers genomen en op den grond gelegd.” Het bevel tot vuren gaf Terbeest uiteindelijk met een “bloedend hart”.¹⁹⁴

In de memoires is nog één ander belangrijk aspect wat kan duiden op een zekere mate van desillusie bij Terbeest: het uiten van kritiek op de militaire leiding (en vermoedelijk ook wel een deel van de samenleving). Hij stelt dat er nog steeds geen recht is gedaan aan de oudstrijders van het NIL (van voor 1920), zij die daar toch zeker belangrijke diensten hebben verricht. Deze militairen moesten, volgens Terbeest, niet langer achtergesteld worden op de militairen die op dat moment nog wel in dienst waren. Temeer daar een deel van de oud-

---

¹⁹¹ Terbeest, *Atjeh-herinneringen*, 16-17.

¹⁹² *Ibidem*, 26.

¹⁹³ *Ibidem*, 28.

¹⁹⁴ *Ibidem*, 40-43.

militairen uit het NIL aan de oorlog fysieke mankementen, zoals doofheid bij hemzelf, had overgehouden.¹⁹⁵

De memoires van Terbeest zijn dus een goed voorbeeld van een complex combinatieplot waarbij groei en ontgoocheling door elkaar heenlopen. Daarentegen is het wel belangrijk om aan te duiden dat het aannemelijk is dat de oorlog uiteindelijk een overwegend positieve ervaring voor hem was. Tegenover de zware taak met betrekking tot de Atjehse prinses en haar minnaar stonden namelijk ook zeker goede gebeurtenissen. Bovendien trad de verbittering die blijkt uit het voorwoord pas (ruim) na de oorlog in, op het moment dat hij weer terug was in Nederland. Deze teleurstelling had betrekking op de naoorlogse behandeling van de militairen en zal dus hoogstwaarschijnlijk geen grote invloed hebben gehad op zijn beleving van de dienst in Atjeh.

De combinatieplots van Brasser en Leendertz

Van de twee volgende en laatste militairen is het lastig om een algemene tendens te benoemen in hun ontwikkeling. Dit komt voornamelijk doordat Brasser en Leendertz beiden hun memoires schreven aan de hand van verschillende verhalen over losse aspecten uit hun oorlogservaringen. Hieruit blijkt dan wel hoe zij bepaalde gebeurtenissen ervoeren en erover dachten, maar reflecteren zij zelf niet duidelijk op bijvoorbeeld hun verwachtingen van voor en na de oorlog. Desalniettemin zijn in beide memoires wel enkele kenmerken uit zowel het groei- als ontgoochelingsplot zichtbaar, waardoor ze het meeste weg hebben van Harari's combinatieplot. Ondanks dat de militairen zelf niet heel duidelijk reflecteren op hun ontwikkeling, kan aan de hand van deze kenmerken wel het een en ander hierover worden herleid.

De belangrijkste elementen uit het groeiplot die zijn te herkennen in Leendertz memoires zijn: vaderlandsliefde, kameraadschap en heldhaftigheid. Vaderlandsliefde is zichtbaar in een aantal uitspraken. Zo werd er tijdens een oudejaarsavond (het jaartal is onbekend) geproost op de koning en het vaderland en brachten zij met schoten een saluut aan de vijand om deze te laten weten dat de Nederlandse driekleur ook op andere plaatsen zou komen te wapperen.¹⁹⁶ Bovendien was Leendertz van mening dat de oorlog belangrijk was om de Nederlandse handel via Atjeh weer te herstellen zodat het Hollandse bloed daar niet tevergeefs zou hebben gevloeid.¹⁹⁷

Kameraadschap droeg voor Leendertz bij aan een positieve ervaring doordat het zorgde voor een goede sfeer in het bivak waardoor de militairen, ondanks dat “men dus voortdurend

---

¹⁹⁵ Terbeest, *Atjeh-herinneringen*, 5.

¹⁹⁶ Leendertz, *In en om de kazerne*, 44-45.

¹⁹⁷ *Ibidem*, 64.

den dood voor oogen had”, wisten door te zetten.¹⁹⁸ Ook benoemt hij dat de militairen in dergelijke bivakken veel tijd met elkaar in relatief kleine ruimtes doorbrachten waardoor zij elkaar goed leerden kennen en waarderen. Zo heeft hij op een gegeven moment ook erg veel gehad aan een commandant die altijd iedereen een hart onder de riem wist te steken.¹⁹⁹

De oorlog zag Leendertz bovendien als de uitgelezen kans om iets heldhaftigs te kunnen doen. Hij had sterk de behoefte om naar het oorlogstoneel af te reizen zodat hij ook eindelijk mee kon praten over hoe het was om echt militair te zijn en zelf ook heldenverhalen te creëren. Naarmate het steeds onrustiger werd, zag iedere militair “in zijne verbeelding, het ideaal van elken krijgsman, de Militaire Willemsorde, reeds op zijn borst prijken”.²⁰⁰ Echter, Leendertz beschrijft ook een zekere mate van desillusie met betrekking tot het militaire optreden. De ervaring met een optreden waarbij een groot aantal NIL-militairen gewond raakte zorgde bij Leendertz voor het besef dat de oorlog niet was zoals deze door iedereen werd voorgesteld. In het echt was het namelijk veel beestachtiger en was er meer ellende. Hierbij moet wel worden opgemerkt, dat het erop lijkt dat dit voor Leendertz vooral het lijden aan de eigen zijde betrof. Over het verbranden van kampongs stelt hij bijvoorbeeld dat dit soms pure noodzaak was.²⁰¹ Een andere kanttekening hierbij is dat Leendertz zichzelf bij het schrijven van zijn memoires had voorgenomen om niet alles tot in detail te beschrijven. Er zou volgens hem al te veel kritiek van de buitenwereld op het optreden en de gemaakte fouten zijn geuit en hier wilde hij niet ook zelf aan bijdragen.²⁰² Overigens benoemt hij wel dat het gemakkelijk is om kritiek te uiten en dat het wellicht niet allemaal fouten zijn geweest, maar waarschijnlijk waren er dus ook wel degelijk acties van het NIL waarvan ook Leendertz vond dat ze te ver gingen.

Gebaseerd op het bovenstaande is het aannemelijk dat de oorlog voor Leendertz minder glorieus was dan hij hoopte. Het bleek ook ellendig te zijn en bovendien benoemt hij zelf dat hij er uiteindelijk niet rouwig om was dat hij wegens een verwonding uit Atjeh werd geëvacueerd. Het deed hem goed om weer in de Westers geordende maatschappij van Batavia te zijn: “veertien maanden toch was ik als het ware van de buitenwereld afgesloten geweest”.²⁰³ Over het algemeen spreekt er verder geen duidelijke ontgoocheling uit zijn memoires, wellicht omdat hij dus niet ten doel had om het optreden tot in detail te beschrijven. Bovendien is het goed mogelijk dat hij buiten de afgesloten wereld van Atjeh meer kon profiteren van de

---

¹⁹⁸ Leendertz, *In en om de kazerne*, 37.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 90-91.

²⁰⁰ *Ibidem*, 53-54, 62.

²⁰¹ *Ibidem*, 75, 110.

²⁰² *Ibidem*, 71.

²⁰³ *Ibidem*, 92.

positieve aspecten, zoals de kameraadschap, die ook daar met het militaire leven gepaard gingen.

Hoewel de ontwikkeling van Brassier niet direct duidelijk wordt uit zijn memoires, is er wel een aantal beschrijvingen waaruit kan worden opgemaakt hoe hij (een deel van) zijn oorlogservaring beoordeelde. Ten eerste wordt het duidelijk dat Brassier sterk geloofde in het nut van het NIL-optreden. De Atjeh-oorlog was een guerrilla-oorlog en hieruit putte Brassier regelmatig de rechtvaardiging voor hardhandig optreden. Dit betekende namelijk onder andere dat de vijandige Atjehers soms op wrede wijze omgingen met de bevolking om hun gezag af te dwingen. Wanneer de militairen hier het resultaat van zagen “dan verandert ’s mensen mentaliteit, dan is men nog slechts bezielde met de gedachte “er *moet*, hoe ook, met spoed een einde aan komen”, dan ziet men niet meer op tegen maatregelen die onder normale omstandigheden niet getroffen zouden worden”.²⁰⁴ Bij de ervaringen in het vorige hoofdstuk werd ook een voorbeeld gegeven van een dergelijk hardhandig optreden door Brassier. Toen hij het resultaat hiervan zag, raakte hij in eerste instantie wel ontgoocheld door zijn werk. Echter kon hij ook weer snel beredeneren dat het NIL voor deze bevolking een einde aan het maken was aan de oorlog.²⁰⁵

Hierbij is het wel interessant dat Brassier verder niet al te veel uitweidt over de maatregelen die werden genomen door het NIL. Zo stelt hij letterlijk op een bepaald moment dat over de harde middelen “hier verder gezwegen wordt”.²⁰⁶ Maar ook eindigt hij een passage, waarin hij uitlegt dat de troep op zoek ging naar de vijanden die hen in een hinderlaag lieten lopen, door enkel te schrijven: “Er is overigens ook zwaar gestraft”.²⁰⁷ Een belangrijk aspect van het ontgoochelingsplot is onder andere dat militairen proberen om het positieve beeld dat van hen en de oorlog heerst onderuit te halen door veel en gedetailleerd aandacht te besteden aan gruwelijkheden begaan door het eigen leger. Hier is dus geen sprake van in deze memoires.

Ten tweede kreeg Brassier tijdens de oorlog te maken met een mogelijk belangrijk leermoment. Na een aantal jaren dienst te hebben gedaan in Atjeh werd ook hij, net als Oehmke, belast met allerlei extra, voornamelijk administratieve taken toen hij werd benoemd tot commandant van een marechausseebivak. Terwijl Oehmke een dergelijke uitdaging met twee handen aangreep, raakte Brassier enigszins overstuur van zijn nieuwe takenpakket. Hij begreep er vrij weinig van en vond het bovendien niet interessant. Hij realiseerde zich de regel dat patrouilleren altijd prioriteit had, maar dat je dan wel verantwoordelijk bleef voor

---

²⁰⁴ Brassier, *Soldatenleven in de Indische Wildernis*, 7.

²⁰⁵ *Ibidem*, 46-47.

²⁰⁶ *Ibidem*, 7.

²⁰⁷ *Ibidem*, 65.

eventuele problemen in de administratie. In zijn jeugdige overmoed (zijn eigen woorden) maakte hij zich daar echter niet druk om: “In zoo’n inktpot zou ik vast en zeker verdrinken, terwijl je bij een klewanganval altijd toch kans hebt er door te sloffen”.²⁰⁸ Hoewel er geen aanleiding is te denken dat er uiteindelijk ook daadwerkelijk iets mis is gegaan met de administratie, reflecteert Brasser wel op deze periode en stelt dat hij het beschouwt als een zwak punt en dat hij zich nog altijd duidelijk het gevoel van angst kan herinneren als hij de papieren moest ondertekenen.²⁰⁹ Hoewel deze periode voor Brasser een minder goede ervaring was, betreft het niet zozeer een ontgoocheling met de hele oorlog. Bovendien kan ook worden beredeneerd dat hij juist oplossingsgericht dacht en daar waarschijnlijk wel degelijk iets van heeft geleerd.

Uit bovenstaande wordt het aannemelijk dat Brasser over het algemeen niet gedesillusioneerd is geraakt door zijn ervaring met de Atjeh-oorlog. Het is echter niet mogelijk om dan te zeggen dat hij daardoor wel positief werd veranderd. Dit komt deels door de manier waarop de memoires dus zijn opgebouwd, maar bovendien zijn er geen duidelijke beschrijvingen te vinden van de ‘standaard’ elementen van het groeiplot zoals kameraadschap en het behalen van eer en status. Hoewel hij dus wel geloofde in het nut en belang van de oorlog, kan er niet geconcludeerd worden dat hij ook een positief en romantisch beeld had van het soldatenleven.

Deelconclusie: toets van de omwenteling

De resultaten van dit onderzoek zoals weergegeven in dit en het vorige hoofdstuk bieden, behalve een inkijk in het militaire leven ten tijde van de Atjeh-oorlog, ook de mogelijkheid om te toetsen in hoeverre de veranderingen die Harari met zijn onderzoek aantoonde ook in deze memoires van voor de Eerste Wereldoorlog zichtbaar zijn. Oftewel, in hoeverre zagen deze militairen de Atjeh-oorlog als de ultieme ervaring en waren zij zich bewust van de impact die deze had en zou hebben op hun persoonlijke ontwikkeling?

Voor slechts een klein deel kan worden beargumenteerd dat dit iets was waar zij zich van te voren mee bezig hielden. Alleen Oehmke ontwaart enigszins dat hij naar Nederlands-Indië vertrok omdat hij zichzelf wilde ontwikkelen. Hij was namelijk onder andere op zoek naar de mogelijkheid om nieuwe dingen te beleven en mensenkennis op te doen. Brasser, Leendertz en Terbeest besteden niet expliciet aandacht aan hun verwachtingen van het in dienst gaan. Hun motivatie kon slechts voor een deel worden herleid uit de tekst en wat hierbij voornamelijk duidelijk werd, was dat zij avonturen wilden beleven en het belangrijk vonden

---

²⁰⁸ Brasser, *Soldatenleven in de Indische Wildernis*, 187-188.

²⁰⁹ *Ibidem*, 189, 204.

om een rol te spelen in de oorlog tegen de Atjehers. Werner en Velsing waren er voornamelijk op uit om met behulp van de oorlog voor zichzelf een carrière op te bouwen en eervolle onderscheidingen te behalen, een kenmerk dat Harari beschrijft als behorend bij de periode vóór de omwenteling van rond 1750. Ook het feit dat Werner en Terbeest zich vereerd voelden om bij het Korps Marechaussee's, het korps dat de meeste aanzien genoot, te dienen, sluit aan bij het idee dat status nog altijd belangrijk was.

Uit het tweede hoofdstuk blijkt echter dat de militairen wel beïnvloed werden door verschillende ervaringen. Zo kwamen zij erachter hoe zij handelden in situaties en hoe zij hierop reageerden. Er waren bijvoorbeeld momenten en gebeurtenissen waardoor zij nieuwe gevoelens, zoals opgewondenheid, angst, verdriet of moed, ervoeren en opmerkten. Dit wordt duidelijk uit de beschrijvingen die zij hiervan geven in hun memoires. Tevens kon hieruit worden herleid op welke manier de militair door de verschillende ervaringen als persoon veranderde, op positieve of negatieve wijze. Bovendien reflecteerden zij hier soms zelf ook expliciet op.

Het doel van dit onderzoek was tevens om aan de hand van deze memoires iets te kunnen zeggen over de ervaring met de specifieke kenmerken van de koloniale oorlog en wat dit kan toevoegen aan het werk van Harari. Het belangrijkste element dat hierbij naar voren kwam was de ervaring met het type oorlog, de guerrillastrijd, en de omgang met de vijand en bevolking hierbij. Vaak konden de militairen niet uitgaan van de steun van de bevolking en waren zij soms genoodzaakt om ook hardhandig tegen hen op te treden door bijvoorbeeld het verbranden van kampongs. De tegenstanders gingen bovendien tot het uiterste in hun strijd tegen de gehate Nederlanders. Daarenboven waren zij door hun jarenlange ervaring en gedegen terreinkennis in staat om vaak op onverwachte momenten en uit onverwachte hoek een aanval te doen. De continue alertheid die hierdoor vereist was van de militairen kon voor een hoop onrust zorgen. Het klimaat en het landschap van het tropische eiland speelden ook een grote rol bij de manier waarop zij deze oorlog ervoeren. Enerzijds zorgden het landschap en wilde dieren voor mooie, nieuwe vergezichten die de militairen hun leven lang bleven herinneren. Anderzijds waren lange patrouilles door heuvelachtig gebied en dwars door rivieren en moerassen, in combinatie met de muggen en parasieten een zware aanslag op de fysieke gesteldheid. De guerrilla en de voor de militairen geheel vreemde omgeving droegen zo beide bij aan de intensiteit van de algehele ervaring en de gewaarwording van nieuwe sensaties en emoties.

Conclusie

Door de opkomst van een nieuwe stroming binnen de geschiedwetenschap, de nieuwe militaire geschiedenis, heeft de individuele militair een steeds grotere rol gekregen binnen het militair-historisch onderzoek. Het perspectief van deze nieuwe historici was veel breder dan voorheen. Niet langer waren slechts de onderwerpen die iets te maken hadden met veldslagen, wapens, leiders en strategie interessant. Oorlogen werden vanaf dat moment vaker bestudeerd in relatie tot de samenleving, politiek, economie en cultuur. De Israëliische historicus Yuval Noah Harari heeft verschillende onderzoeken verricht die goed passen binnen dit kader. Voor zijn boek *The Ultimate Experience* focuste hij zich op de manier waarop militairen over de oorlog schreven in hun memoires en hoe zij deze ervaring waardeerden. Eén van de belangrijkste conclusies die voortkwam uit dit onderzoek was dat militairen zich al ruim voor de Eerste Wereldoorlog bewust waren van het feit dat de oorlogservaring belangrijk was voor hun persoonlijke ontwikkeling. Volgens Harari's openbaringsplotheypothese is dit op drie mogelijke manieren zichtbaar in het plot van de militaire memoires: als positieve groei, ontgoocheling of een combinatie van beide.

Deze plots zijn gebaseerd op het idee dat de hoofdpersoon drie stadia doorloopt. Aan het begin van het verhaal is hij nog jong en onwetend, maar door de ervaringen die hij meemaakt, verkrijgt hij nieuwe kennis en inzichten over zichzelf en de wereld waardoor hij fundamenteel kan veranderen. Dit kan dan een positieve verandering zijn, waarbij de verwachtingen van de hoofdpersoon worden waargemaakt en hij wijze lessen leert van de ervaring waardoor hij als persoon kan groeien. Het kan echter ook negatief zijn waarbij het individu gedesillusionneerd raakt met zowel oude als nieuwe idealen en hij uiteindelijk verbitterd en cynisch wordt. De derde variant is een combinatie tussen deze twee en hierbij kan er sprake zijn van een duidelijke ontwikkeling van de één in de ander of zijn ze door elkaar zichtbaar in de memoires.

Deze aspecten van Harari's onderzoek vormden de voornaamste inspiratiebron voor het onderwerp van deze scriptie. De Atjeh-oorlog (1873-1912) was de grootste en bloedigste koloniale oorlog die door Nederland voor de Eerste Wereldoorlog werd gevoerd. Aan de hand van hun memoires heeft deze scriptie de persoonlijke ervaring van zes Europese militairen uit het Nederlands-Indisch Leger die deelnamen aan deze oorlog onderzocht. Hiermee heeft deze scriptie een antwoord geboden op de vraag: *welke ervaringen uit de koloniale oorlog te Atjeh staan centraal in memoires van de militairen en hoe verwoorden en waarderden zij deze?*

Het doel van deze scriptie was tevens om aan de hand van de resultaten, de these van Harari te toetsen en te analyseren in hoeverre deze militairen van voor de Eerste Wereldoorlog

zich bewust waren van de invloed die deze ervaring op hen had als persoon. Een belangrijke opmerking die hierover gemaakt moet worden, is dat memoires onderling sterk kunnen verschillen met betrekking tot de opbouw en inhoud. Uiteindelijk is een onderzoek als dat van deze scriptie grotendeels afhankelijk van de keuzes die de auteur hierover maakt. Iedere militair heeft een eigen karakter en heeft dan ook andere ervaringen die hij belangrijk vindt en maakt bovendien andere beslissingen ten opzichte van de manier waarop hij deze weergeeft en beschrijft. Zo schemerde bijvoorbeeld in de memoires van Oehmke duidelijk zijn positieve levensinstelling door en besteedde de zeer gefrustreerde Velsing veel aandacht aan de teleurstellingen uit zijn privéleven. Wat de gekozen zes memoires wel gemeenschappelijk hebben, is dat de eigen persoon en ervaring centraal zijn gesteld. Zoals uitgelegd in hoofdstuk één, was dit een belangrijk selectie criterium zodat de hoofdvraag beantwoord kon worden en er aan de hand van de resultaten conclusies getrokken konden worden met betrekking tot de openbaringsplothypothese van Harari.

De eerste stap was om in hoofdstuk twee te onderzoeken welke ervaringen centraal stonden in de memoires en op welke manier deze waren verwoord. Vijf categorieën ervaringen bleken een belangrijke rol te spelen in de persoonlijke ervaringen van de militairen: het militaire optreden en het slagveld, de omgang met gewonden en doden, de guerrillastrijd, oorlogsomstandigheden en als laatste (de relatie tussen) kameraadschap, promotie en status. Voor een groot deel komt dit overeen met de ervaringen die voortkwamen uit Harari's onderzoek. De guerrillastrijd en de oorlogsomstandigheden zijn hier echter een duidelijke toevoeging aan vanwege hun kenmerken specifiek gericht op de Atjeh-oorlog (dit wordt verderop nog nader toegelicht). De manier waarop de militairen de ervaringen verwoordden in hun memoires, vertoont ook kenmerken gerelateerd aan Harari's theorie. Zo was er bijvoorbeeld veel ruimte voor het beschrijven van gevoelens, emoties en zintuigelijke gewaarwordingen bij verschillende soorten ervaringen. Tevens werd er aandacht besteed aan het beschrijven van gevoelens van angst en moed onder militairen, vooral met betrekking tot de vuurdoop. Bovendien werd het menselijk leed gedetailleerd en met empathie beschreven. Tevens maakten de militairen duidelijk dat de aanblik van slachtoffers hen sterk kon aangrijpen.

Ten tweede is onderzocht op welke manier de militairen hun oorlogservaringen waardeerden. Hiervoor zijn hun verwachtingen bestudeerd en de mate waarin deze uiteindelijk al dan niet zijn waargemaakt. Tevens is hierbij geanalyseerd in hoeverre er kenmerken uit het ontgoochelings-, groei- of combinatieplot, zoals vastgesteld door Harari, zichtbaar waren. De eerste belangrijke conclusie is dat de militairen van tevoren niet de verwachting hadden dat de oorlog voor hen de ultieme ervaring zou zijn om zichzelf en de

wereld beter te leren kennen. Dit is dus tegenstrijdig aan het idee van Harari dat militairen zich hier op voorhand wel van bewust waren. De onderzochte Atjeh-militairen waren voornamelijk op zoek naar avontuur en de kans om een carrière vol onderscheidingen op te bouwen. Uit de beschrijvingen die de militairen gaven van de verschillende ervaringen, bleek echter wel dat nieuwe inzichten en gevoelens zich aan hen openbaarden. Hierin werd duidelijk waar de militairen waarde aan hechtten, hoe zij op de situatie reageerden en tevens hoe zij die ervoeren. Uit deze aanwijzingen kon vervolgens worden herleid hoe de militairen hierdoor als persoon voor een belangrijk deel veranderden. Bovendien reflecteerden zij hier soms zelf ook expliciet op.

Door de keuzes van de militairen qua inhoud en de manier waarop de memoires zijn opgebouwd, is hun ontwikkeling niet altijd direct zichtbaar. Dit bleek bijvoorbeeld bij Brasser en Leendertz doordat zij hun herinneringen deelden aan de hand van losse verhalen. Hoewel Harari's plots dus niet altijd even duidelijk naar voren kwamen, bevatten deze zes memoires wel aanwijzingen om te herleiden hoe de militairen (in ieder geval voor een belangrijk deel) hun ervaringen beoordeelden en de manier waarop zij erdoor werden beïnvloed. Alle drie de plots van Harari waren zichtbaar in dit onderzoek, maar de bestudeerde militairen beoordeelden de oorlogservaringen overwegend positief. Bij Oehmke was deze groei het duidelijkst zichtbaar en bij de anderen voerde het de boventoon in een combinatieplot. Eén van de terugkerende aspecten die hierbij een belangrijke rol speelde, was de mogelijkheid tot het behalen van eer en status die de oorlog hen bood. Vaak was dit dan ook al de motivatie van de militair om in dienst te treden, maar dit gevoel werd bovendien versterkt als hij bijvoorbeeld de kans kreeg om toe te treden tot het Korps Marechaussees. De onderlinge verstandhouding binnen een militaire eenheid, zowel tussen kameraden als tussen militairen van verschillende rangen, was ook bepalend voor het moreel en daarmee de waardering van de oorlogservaring.

De memoires van Velsing vertonen als enige een combinatie waarbij het ontgoochelingsplot de boventoon voert. De aspecten die voor de anderen bijdroegen aan de positieve ervaring, werden voor hem één grote desillusie. Zo blijkt uit zijn memoires dat hij sterk gefixeerd was op het behalen van onderscheidingen en een fraaie carrière. Dit zag hij echter, naar eigen zeggen ten onrechte en door het systeem van de 'promotie bij keuze', aan zijn neus voorbijgaan. Op het moment dat hij uiteindelijk alsnog de kans kreeg om hogerop te komen, merkte hij echter dat kameraadschap een kwetsbaar begrip was. Bovendien besteedt hij ruim aandacht aan het leed dat door hemzelf en andere NIL-militairen werd veroorzaakt. Daarenboven zijn belangrijke gebeurtenissen in de privésfeer doorslaggevend voor het proces

van verbittering en na de oorlog heeft bij bovendien nog altijd spijt gehouden van een aantal keuzes die hij maakte in zijn diensttijd.

Eerder in deze conclusie werd de rol van Atjeh-kenmerken al aangekaart. Deze kenmerken zijn niet geheel uniek voor de Atjeh-oorlog, maar wel voor de koloniale ervaring en het is aannemelijk dat deze militaire ervaring wezenlijk verschilde van bijvoorbeeld die in Europa. De oorlog speelde zich ten eerste af in een land dat ver weg was, waardoor de ervaring van begin tot eind al een groot avontuur op zich was. Eenmaal daar aangekomen werden de militairen direct geconfronteerd met het intense, tropische klimaat waarin het lichaam geruime tijd nodig had om te acclimatiseren. De natuur en het landschap maakten ook een overweldigende indruk. Enerzijds was het beeldschoon en ging er een geheel nieuwe wereld voor hen open. Anderzijds kwam het vreemd en vijandig over. Het continue ploeteren door de jungle, rivieren en moerassen was fysiek zwaar, maar waarschijnlijk ook enorm spannend aangezien de omgeving voor hen totaal onbekend was en ze geen idee hadden wat ze allemaal tegen konden komen en hoe ze er moesten overleven. De guerrillastrijd die bovendien gevoerd moest worden, maakte het er niet makkelijker op. De Atjehers kende het terrein vele malen beter dan het NIL en wisten bovendien vaak de bevolking dusdanig veel angst in te boezemen zodat zij aan hun kant stond. De militairen moesten voortdurend op hun hoede zijn voor mogelijk gevaar wat uiteindelijk voor een hoop onrust zorgde en soms sterk demoraliserend kon werken.

Het belang dat aan deze ervaringen wordt gehecht, roept vragen op met betrekking tot de daadwerkelijke verhouding tussen de koloniale en de algemene militaire ervaring. Hoe zouden de bestudeerde militairen bijvoorbeeld een Europese oorlog hebben beleefd? Zouden zij dan op dezelfde manier als persoon zijn veranderd? Harari focuste zich voor zijn onderzoek op de algemene militaire ervaring en liet zien hoe deze vanaf 1750 veranderde. Het zou dus echter mogelijk zijn dat de omwenteling voor de beleving van de koloniale oorlog geheel anders verliep. Of dat ervaringen uit koloniale oorlogen altijd al intenser werden beleefd waardoor militairen er op een andere manier tegen aankeken. Om deze vragen te beantwoorden is het nodig om vergelijkingen te maken. Tussen verschillende oorlogen, maar ook tussen koloniale oorlogen uit meerdere perioden. Voor deze scriptie was dat helaas omwille van de tijd en ruimte niet mogelijk, maar het biedt zeker perspectief voor verder onderzoek op dit gebied.

Bronnenlijst

Primaire bronnen

- Brassier, J.C., *Soldatenleven in de Indische wildernis* (Zutphen 1930).
- Leendertz, C.J., *In en om de kazerne: schetsen uit het militaire leven* (1894).
- NIMH, Den Haag, 534 'De koloniale eeuw' Nederlands-Indië, 1795-1942, inventarisnummer 35, Memoires van M.T. Velsing, beroepsmilitair en later als burger assistent-resident te Atjeh, 1898-1918.
- Oehmke, T.R.L. *Twaalf jaren koloniaal* (Utrecht 1913).
- Prell, A., 'Een woord vooraf' in: A. Prell, *Taptoe!: herinneringen van oud-soldaten en invaliden van het Indische leger te Bronbeek* (Amsterdam 1904) V-IX.
- Terbeest, G.J.B.H., *Atjeh-herinneringen: pleidooi voor oud-strijders van het Nederlandsch Indische leger van voor 1920* (Den Haag 1933).
- Werner, C.R.M., 'Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh' in: A. Prell, *Taptoe!: herinneringen van oud-soldaten en invaliden van het Indische leger te Bronbeek* (Amsterdam 1904) 139-177.

Secundaire bronnen

- Bossenbroek, M.P., 'Geweld als therapie: De roes van de Atjeh-oorlog', in Liesbeth Dolk ed., *Atjeh: De verbeelding van een koloniale oorlog* (Amsterdam 2001) 13-22.
- Bourke, Joanna, *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare* (New York 1999).
- Bourke, Joanna, 'New Military History' in: Matthew Hughes en William J. Philpott (eds), *Palgrave Advances in Modern Military History* (Basingstoke 2006) 258-280.
- Burns, Tom, 'Combat Memoirs of the Vietnam War', *Via Litterae* 5:1 (2013) p. 257-280.
- Chambers, John Whiteclay, 'Conference Review Essay: The New Military History: Myth and Reality', *The Journal of Military History* 55:3 (1991) 395-406.
- Cru, Jean Norton, *War Books: A study in Historical Criticism*, vert. S.J. Pincetl and E. Marchand (San Diego, California 1979).
- Dekker, Rudolf (ed.), *Egodocuments in history: autobiographical writing in its social context since the Middle Ages* (Hilversum 2002).
- Dekker, Rudolf, 'Jacques Presser's Heritage: egodocuments in the study of history', *Memoria y civilización* 5 (2002) 13-37.

- Doel, H.W. van den, *Het Rijk van Insulinde: opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996).
- Duindam, Jeroen, 'Geschiedschrijving en oorlogvoering: de metamorfose van een klassiek thema', *BMGN* 118: 4 (2003) 455-466.
- Fussell, Paul, *The Great War and Modern Memory* (Oxford 1975).
- Goor, J. van, *De Nederlandse Koloniën: Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975* (Den Haag 1997)
- Harari, Yuval Noah, 'Combat Flow: Military, Political, and Ethical Dimensions of Subjective Well-Being in War', *Review of General Psychology* 12:3 (2008), 253-264.
- Harari, Yuval Noah, 'Martial Illusions: War and Disillusionment in Twentieth-Century and Renaissance Military Memoirs' *The Journal of Military History* 69 (2005) 43-72.
- Harari, Yuval Noah, 'Military Memoirs: A Historical Overview of the Genre from the Middle Ages to the Late Modern Era' *War in History* 14:3 (2007) 289-309.
- Harari, Yuval Noah, *The Ultimate Experience: Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture, 1450-2000* (Basingstoke 2008).
- Herzog, Tobey C., *Vietnam War Stories: Innocence Lost* (Londen 1992).
- Holmes, Richard, *Firing Line* (New York 1986).
- Houben, V.J.H., 'Geschiedenis in discussie: Het gebruik van literaire bronnen bij de geschiedschrijving van Indonesië', *Indische letteren* 7 (1992) 160-166.
- Hynes, Samuel, *A War Imagined: The First World War and English Culture* (London 1990).
- Hynes, Samuel, *The Soldiers' Tale: Bearing witness to modern war* (Londen 1998).
- Karsten, Peter, 'The "New" American Military History: A Map of the Territory, Explored and Unexplored', *American Quarterly* 36: 3 (1984) 389-418.
- Keegan, John, *The Face of Battle: A study of Agincourt, Waterloo and the Somme* (New York 1976).
- Kleinreesink, L.H.E., *On Military Memoirs, Soldier-authors, publishers, plots and motives: A mixed-method study into military Afghanistan autobiographies from the US, the UK, Canada, Germany and the Netherlands published between 2001 and 2010* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam 2014).
- Kleinreesink, L.H.E., 'Researching 'the Most Dangerous of All Sources': Egodocuments' in: J. Soeters, Patricia M. Shields en S.J.H. Rietjens (eds.), *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* (Londen; New York 2014) 154-164.
- Leed, Eric J., *No Man's Land: Combat & Identity in World War I* (New York 1979).

- Muir, Rory, *Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon* (Londen 1998).
- Paret, Peter, 'The New Military History', *Parameters* (1991) 10-18.
- Paris, Michael, *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture, 1850-2000* (Londen 2000)
- Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969).